

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume XXVIII Ekim / October 2024 Sayı / No. 4

TAM OTOMATİKLEŞTİRİLMİŞ İDARİ İŞLEMLER

FULLY AUTOMATED ADMINISTRATIVE ACTS

Dursun ÇELİK*

ÖZET

Teknoloji hayatın her alanında olduğu gibi kamu idaresinin işleyişinde de değişime ve gelişime yol açmaktadır. Bu değişimlerden bir tanesi de idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilmesidir. Tam otomatikleştirilmiş idari işlemler olarak da anılan bu yöntemde herhangi bir idare ajanının müdahalesine gerek kalmadan, önceden programlanmış sistemler aracılığı ile idari işlemin tesis edilmesi söz konusudur. Bu yolun tercih edilmesinin sebebi etkin, hızlı ve objektif olmasıdır. Bunun için bir kanuni dayanağa ihtiyaç olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Her idari işlem –özellikle bir insan tarafından karar verilmesi gereken karmaşık takdir yetkisi veya yorum gereken idari işlemler- tam otomatikleştirmeye uygun değildir. Bu yöntemle üretilen idari işlemler genel olarak klasik idari işlemler gibi muamele görür ve onların sonuçlarını doğururlar. Ancak doğaları gereği birtakım farklılıkları da bulunmaktadır. Bu farklılıklar özellikle idari usul ve idarenin sorumluluğu alanlarında karşımıza çıkmaktadır

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Dijitalleşme, İdari işlem, Elektronik idare, Yapay zekâ

ABSTRACT

As in all areas of life, technology is also leading to change and further development in public administration. One such novel development is the administrative acts which are issued by fully automated systems. With this method, also known as fully automated administrative acts, administrative procedures are carried out by pre-

* **Dr. Öğr. Üyesi,** Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Ana Bilim Dalı/ISPARTA, **E-posta:** dursuncelik@sdu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-0568-1653, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1488250.

- **Atf Şekli/ Cite As:** Çelik D, “Tam Otomatikleştirilmiş İdari İşlemler”, *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (4), 2024, s. 413-452.
- **İntihal/ Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / *This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.*

programmed systems without the intervention of an administrative employee. This method is favoured because it is efficient, fast and objective. Whether a legal basis is required for this is controversial. Not all administrative acts, especially those that require complex judgement or human interpretation, are suitable for full automation. Administrative acts that are created in this way are basically treated like traditional administrative acts and have the same legal consequences. However, they also have some differences due to their nature. These differences occur primarily in the areas of administrative procedure and administrative responsibility.

Keywords: *Technology, Digitalisation, Administrative act, Electronic administration, Artificial intelligence*

EXTENDED ABSTRACT

Digitalisation is taking up more and more space in our lives every day. We are now able to conduct our private and official affairs digitally. One of the most important developments in this regard is the establishment of administrative procedures through fully automated systems. In 2016, the German legislator included provisions on these so-called fully automated administrative procedures in three different laws, namely the Social Code, the Fiscal Code and the Administrative Procedure Act. The most important standard for our study is the provision of Section 35a of the German Administrative Procedure Act. According to this provision, an administrative act can be created using a fully automated, digital procedure if a legal provision provides for this and there is no margin of discretion or judgement for the administration. Our study discusses the legal requirements and consequences of fully automated administrative acts in the context of this provision.

To be considered a fully automated administrative procedure, the administrative procedure must be carried out by means of an automated system pre-programmed by the administration without the need for human intervention. If an administrative act is issued by an official with the help of technology, this is a partially automated administrative action and not a fully automated system. When administrative acts are generated by machine learning, the problem of imputability to the administration may arise, as there is a risk that the administration will generate actions that it cannot foresee in advance. For this reason, we are of the opinion that it will not be possible to issue fully automated administrative acts with artificial intelligence within the meaning of Article 128 of the Turkish Constitution and Article 33 of the German Basic Law. Although fully automated administrative procedures have advantages such as speed, accuracy, effectiveness, efficiency, impartiality and flexibility, they are also associated with risks such as the danger of a large number of administrative procedures being illegal if the system fails, human communication between the administration and citizens, reduced transparency and security.

It is disputed whether an additional legal basis is required for fully automated administrative procedures. According to one opinion, which we agree with, it is sufficient as a legal basis for the fully automated creation of an administrative act that

the administration is legally authorised to issue the administrative act. According to the other opinion, the fully automated creation of administrative acts is only possible if there is a clear legal basis for this. Section 35a of the German Administrative Procedure Act seems to have ended this discussion for German law. In Turkish law, although we are of the opinion that no separate legal basis is required, we believe that the attribution to the administration and the characterisation as an administrative act must be clarified. Section 35a of the German Administrative Procedure Act stipulates that administrative acts that are created by fully automated systems must be prescribed by a legal norm. A legal norm includes not only a Parliament Act, but also other sub-legal norms. However, it is not sufficient for it to be provided for by administrative regulations. The same requirement can also be found in Article 22 of the EU General Data Protection Regulation. The above-mentioned Article 35a requires that the administration must not have discretionary powers or a margin of judgement as a further prerequisite for the creation of a fully automated administrative act. In order for the administration to create a fully automated administrative act, it must have discretionary powers in this matter. However, some authors are of the opinion that even if the administration has a discretionary power, the use of this power can be standardised and this can be fulfilled by fully automated systems, as this power cannot deviate from previous practice due to the principle of equality.

Fully automated administrative acts differ from traditional administrative procedures in terms of procedure and results. Firstly, the practical implementation of the administrative procedure regulations is different. When implementing the fully automated administrative procedure, the problem of hearing the person concerned arises. Section 28 (4) of the German Administrative Procedure Act provides an exception to this. Another rule of administrative procedure that requires specialisation is the determination of the facts of the case. According to Section 24 (1) of the German Administrative Procedure Act, the administration is obliged to establish material facts ex officio. In order to avoid problems in fulfilling this task in fully automated administrative procedures, the programmes must be designed in such a way that they can take all aspects into account and allow the parties involved to upload information/documents. The inspection of files, another rule of the administrative procedure, may not be possible in fully automated administrative procedures, as the initiation of the procedure and the issuing of the administrative act take place almost simultaneously. The disclosure of how the algorithm works is particularly controversial here. In our view, the decision-making mechanism of the system should be explained to the citizen in a comprehensible manner. Here too, it does not appear possible to fulfil the obligation to state reasons with the current technical possibilities. Section 39 (2) of the German Administrative Procedure Act provides for an exception to the obligation to give reasons in such procedures. If the administration is at fault when setting up fully automated administrative procedures, it is liable for fault; if it is not at fault, it is liable for strict liability (liability irrespective of fault).

GİRİŞ

Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan dijitalleşme, bu yüz yılda her geçen gün daha da gelişmekte ve yaygınlaşmaktadır. Artık hayatımızda birçok işimizi cep telefonları, bilgisayarlar gibi teknolojik aletler yoluyla gerçekleştirdiğimiz bir realitedir. Bu durum devletle olan münasebetimize de yansımış ve oturduğumuz yerden kamuya dair birçok işlemimizi gerçekleştirebilme imkanını elde etmiş bulunmaktayız. Bu durum elbette bizlere büyük bir kolaylık sağlamakta ve zaman kazandırmaktadır. Kamu idareleri de devletin bir erki olarak bu teknolojinin sağladığı olanaklardan uzunca bir süredir faydalanmaktadır¹. Fakat Türkiye’de teknolojik gelişmelerin getirdiği yeniliklerin idare hukuku bağlamında tartışılmaya ve akademik çalışmalara konu olmaya başlanması daha yeni sayılabilecek bir zamana isabet eder² ve de ne yazık ki henüz bu konularla ilgili akademik çalışmalar görece oldukça düşük düzeydedir³.

Dijitalleşmenin verdiği imkanlardan bir tanesi de idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler yoluyla –bir kamu görevlisinin karar alma sürecine müdahalesi olmaksızın– üretilmesidir. Alman kanun koyucu 2016 yılında bu konuda 3 ayrı kanuna hüküm eklemiş, bu hükümler 01.01.2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁴. Bunlar Alman Sosyal Kanunu X Kitabı’na eklenen 31a maddesi, Alman Vergi Kanunu 155. maddesinin 4. fıkrası ve çalışmamıza da esas olan Alman İdari Usul Kanununa (AİUK olarak kısaltılacaktır) eklenen “*Bir İdari İşlemin Tamamen Otomatik Tesis Edilmesi (Vollständig automatisierter Erlass eines Verwaltungsaktes)*” başlıklı 35a

¹ Tam otomatikleştirilmiş idari işlem olup olmadığı hususunda bazı tereddütler olsa da bilinen en eski olanı trafik lambalarıdır.

² Almanya’da dijitalleşmenin idare hukukuna ilişkin ilk çalışmalar 1950’lilerin sonlarından başlamaktadır. Türkiye’de ise tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk akademik çalışmalar 2000li yılların başlarından itibaren verilmeye başlamıştır; Naci Münci Çakmak, “İdare Hukuku ve İnternet”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2) 2004, s. 285-314; Yücel Oğurlu, *İdare Hukukunda E-Devlet Dönüşümü ve Dijitalleşen Kamu Hizmeti*, 1. Bası, Oniki Lehva Yayınları, 2010.

³ Yararlandığımız Almanya menşei kaynaklara kaynakça kısmından bakılırsa, idare hukukunda dijitalleşme ile ilgili çalışmaların yoğunluğu anlaşılabilir. Belirtmeliyiz ki, bizim yararlanma imkanı bulamadığımız akademik çalışma sayısı çok çok daha fazladır. Bu çalışmalar makale, monografik eser ve doktora çalışması gibi çeşitli düzey ve kapsamda eserlerden oluşmaktadır.

⁴ Gesetz zur Modernisierung des Besteuerungsverfahrens vom 18.07.2016, in Kraft getreten am 01.01.2017 BGBl. I S. 1679

maddesidir. Kanun gerekçesinde⁵ AİUK 35a maddesinin ihdasıyla üç tane amaç güdüldüğü anılmaktadır. İlk amaç; tamamen otomatik sistemler yoluyla tesis edilen işlemlerin, AİUK 35. maddesinde tanımlanan klasik idari işlemler gibi muamele görüp görmeyeceğine dair tartışmayı sona erdirmektir. Düzenleme ile tam otomatik tesis edilen işlemlerin de klasik bir idari işlem gibi muamele görmesi hususu ve dolayısıyla idari işlemlere ilişkin hükümlerin uygulanacağını açıklığa kavuşturmaktadır (Açıklığa kavuşturma fonksiyonu – Klarstellungsfunktion). İkinci olarak; AİUK’un geniş uygulama alanı göz önünde bulundurulduğunda, “sadece tam otomatik işleme uygun işlemlere izin verilmesini” sağlamayı amaçlamakta ve bunun yalnızca bağlı yetki durumunda mümkün olduğunu öngörmektedir. Bir başka deyişle bu yöntemin kullanım alanını sınırlandırmakta ve norm koyucuyu bunun dışına çıkılmaması gerektiği yönünde uyarmaktadır⁶ (sınırlama ve uyarı fonksiyonu – Begrenzungs- und Warnfunktion). Son olarak hangi idari işlemlerin tam otomatikleştirilmiş tesis edileceğine dair yetkiyi bir norm⁷ koyucuya vermektir (Yetki verici fonksiyonu – Kompetenzzuweisungsfunktion).

AİUK 35a benzeri bir hükmün Avrupa kamu hukuku alanında olmadığı belirtilmektedir⁸. Gerçekten de AB ülkeleri nezdinde bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır. Ancak Norveç’in bu konuyu yasal çerçeveye oturtmaya çalıştığı bilinmektedir⁹. 27 Nisan 2016 tarihli ve 2016/679 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü (Genel Veri Koruma Tüzüğü)¹⁰ de bu hususa yer vermektedir.

Bu çalışma ile tamamen otomatik sistemler aracılığıyla idari işlem tesis edilmesinin idare hukukundaki etki ve sonuçlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle kavramsal çerçeve çizilecek (I), sonrasında fayda ve sakıncaları belirtilecek (II), devamında da hukuki şartları üzerinde durulacak ve son olarak da hukuki sonuçları (IV) ele alınacaktır.

⁵ BT-Drs. 18/8434, 122.

⁶ Bu bir kanun hükmü olduğu için kanun koyucu başka bir kanun ile aksini düzenleyebileceğinden –onun için bir bağlayıcılığı olmayacağından– sadece uyarıda bulunabilmektedir.

⁷ Hukuk normu (Rechtsvorschrift) terimi kullanıldığı için sadece kanunla değil, kanun altı normlarla da düzenlenebilir.

⁸ Diana-Urania Galetta, Herwig C. H. Hofmann, “Künstliche Intelligenz kommt, das öffentliche Recht bleibt” *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 2024, s. 455.

⁹ Galetta/Hofmann, DVBl 2024, s. 455.

¹⁰ < <https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/Nihai-ABB-HCDB-GDPR.pdf>>, Erişim Tarihi 18 Nisan 2024.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Otomatik Sistem Kavramı

Otomatik sistem kavramı, AIUK'ta 1976 yılından bu yana yer almaktadır¹¹. Bu Kanuna 35a madde olarak eklenen düzenleme ile bu kavramdan ne anlaşılması gerektiği açıklanmalıdır. Teknik olarak daha önce programlanmış algoritmadan sonra herhangi bir insan müdahalesi olmadan idari işlem üretme özelliğine sahip olan her türlü araç, otomatik sistem olarak değerlendirilmektedir¹². Burada idari işlem her ne kadar otomatik sistemler aracılığı ile üretilse de karar alma süreci yani irade idareye aittir. Zira idare, sisteme hangi durumda hangi kararı alması gerektiğini önceden programlamaktadır.

Ancak idari işlem tesisinde kullanılan her bilişim sistemi, otomatik sistem olarak kabul edilemez. Örneğin ülkemizde kullanılan, belge akışını elektronik ortama taşıyarak belge oluşturma, paylaşma, düzenleme, depolama, arama gibi işlevleri olan elektronik bilgi yönetim sistemleri (EBYS) bu anlamda bir otomatik sistem değildir. Yine aynı şekilde kamu görevlileri tarafından alınmış kararların çoğaltılmasına yarayan sistemler/makineler de bu anlamda bir otomatik sistem olarak görülmemektedir¹³. Bir sisteme idari işlem tesis edilme sürecinden önce (programlama gibi) ya da sonra (bitirme tuşuna basma gibi) insan müdahalesi olması otomatik sistem olmasına bir halel getirmez¹⁴.

Bu sistemlerin önceden programlanarak çalıştığına değinmiştik. Bu programlar, çoğunlukla idarenin bir iç düzen işlemi olarak muamele görmektedir¹⁵. Bu programların oluşturulmasında özel sektörden faydalanılsa

¹¹ 28. maddenin 2. fıkrasının 4. bendi: *idari işlemin otomatik sistem yardımıyla tesis edilmesi halinde ilgilinin dinlenilmesi zorunlu değildir*; 37. maddenin 5. fıkrası (eskiden 4. fıkraydı): *Otomatik sistem yardımıyla tesis edilen yazılı idari işlemlerde, 3. fıkradan ayrık olarak, imza ve isim yer almayabilir*; 39. maddenin 2. fıkrasının 3. bendi: *idari işlem otomatik sistem yardımıyla tesis edilmesi halinde ve somut olayın şartları çerçevesinde gerekçe gerekli değilse*.

¹² Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar*, 10. Bası, C.H. Beck, 2022, § 35a R.n. 16.

¹³ Nomos Kommentar – Windoffer, *Verwaltungsverfahrensgesetz Großkommentar*, 2. Bası, Nomos, 2019, § 35a Rn. 13.

¹⁴ Knack/Henneke – Berger A, *Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG) Kommentar*, 11. Bası, 2020, § 35a R.n. 34.

¹⁵ Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, *VwVfG*, § 35a Rn. 19; ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. Annette Guckelberger, *Öffentliche Verwaltung im Zeitalter der Digitalisierung. Analysen und Strategien zur Verbesserung des E-Governments aus rechtlicher Sicht*, 1. Bası,

da nihai sorumluluk yetkili idarede kalmalıdır, çünkü bu program idari işlemin oluşumunda önemli rol oynamaktadır¹⁶.

B. İdari İşlemlerin Tam Otomatik Tesisi Kavramı

1. İdari İşlemin Tesisi Kavramı

İdari işlemin tesisi kavramı; sadece işlemin oluşturulması (karar verilmesi) aşamasını mı yoksa öncesindeki hazırlığı ve usuli süreçleri ve de işlemin duyurulması/tebliği (Bekanntgabe) aşamalarını da kapsayıp kapsamadığının tespiti konumuz açısından önem taşımaktadır. İdari işlemin hazırlık aşamasının (usuli işlemler), bu kavrama dahil olmadığı hususunda görüş birliği vardır¹⁷. Fakat tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerde bu kısmın da otomatik sistemler tarafından –yani insan müdahalesi olmadan– gerçekleştirilmesi aranmaktadır. Bir başka deyişle çalışmamızın konusunu oluşturan tam otomatikleştirilmiş idari işlemde söz edebilmek için, verilerin değerlendirilmesi ve karar verilmesi işlemlerinin tamamının sistem tarafından yapılması gerektiği görüşü hakimdir¹⁸.

İdari işlemin bildirilmesi/tebliğinin, idari işlemin tesisinin bir parçası olup olmadığı yönünde bir tartışma bulunmaktadır¹⁹. Bir görüşe göre; idari işlem yetkili idarenin etki alanından çıkmasıyla, yani imzalanarak postaya verilmesi ya da başka bir şekilde idareden çıkmış olması ile idari işlemin tesisi tamamlanmıştır. Bir diğer ifadeyle işlemin tesis edilmiş sayılması için ilgiliye bildirilmiş/tebliğ edilmiş olması gerekmez²⁰. Buna karşın diğer bir

Nomos, 2019, Rn. 469 vd.

¹⁶ Ulrich Stelkens, “Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts als Regelungsgegenstand des VwVfG” Hermann Hill, Dieter Kugelmann, Mario Martini (Ed.), *Digitalisierung in Recht, Politik und Verwaltung*, 1. Bası, Nomos, 2018, s. 94.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi ve gerekçeler için bkz. NK VwVfG– Windoffer, § 35a Rn. 15 vd.

¹⁸ Hans Peter Bull, “Der »vollständig automatisiert erlassene« Verwaltungsakt – zur Begriffsbildung und rechtlichen Einhegung von »E-Government«”, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 2017, s. 410; NK VwVfG– Windoffer, § 35a Rn. 20; sistemin kamu görevlisi tarafından çalıştırılması ve geri kalan tüm sürecin otomatik sistem tarafından yürütülmesi halinde de idari işlemin tam otomatik tesis edildiği kabul edileceği yönündeki görüş için bkz. Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 25.

¹⁹ Steffen Detterbeck, *Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungsprozessrecht*, 21. Bası, C.H. Beck, 2023, Rn. 540.

²⁰ Carl Hermann Ule, Hans-Werner Laubinger, *Verwaltungsverfahrenrecht : ein Lehrbuch für Studium und Praxis*, 4. Bası, Heymanns, 1995, § 53 Rn. 1; Obermayer/Funke-Kaiser – Stuhlfauth, *Kommentar zum Verwaltungsverfahrensgesetz*, 6. Bası Luchterhand Verlag, 2021, § 41 Rn. 12.

düşünceye göre ise idari işlemin tesis edilmiş sayılabilmesi için ilgilisi/lerine ulaşmış olması gerekir²¹. Her ne kadar idari işlemin ne zaman tesis edilmiş sayılacağı hususunda bir tartışma olsa da iki görüşe göre de idari işlemin bildirilmesi(tebliği)/duyurulması için idarenin etki alanından çıkması gerektiği açıktır. Bu noktada tamamen otomatik sistemlerle üretilen bir idari işlem, sonradan basılarak yazılı şekilde posta yoluyla bildirilir/tebliğ edilir ise bu özelliğini kaybedip kaybetmeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya neredeyse öğretinin tamamı²² tarafından bu durumda tam otomatikleştirilmiş idari işlem niteliğinin değişmeyeceği yönünde cevap verilmektedir²³. Ancak burada bazı yazarların²⁴ idari işlemin basılması ve gönderilmesi aşamasında kamu görevlisinin işlem üzerinde herhangi bir kontrol/düzeltilme imkanı olmaması gerektiğine dair bir kayıt düştüklerini, şayet böyle bir kontrol varsa işlemin tam otomatikleştirilmiş vasfını kaybettiği ve artık hemen aşağıda değineceğimiz kısmi otomatikleştirilmiş idari işlem niteliğine dönüştüğünü savunmaktadırlar.

Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus tam otomatik sistemler yoluyla üretilen işlemin, idari işlemin şartlarını taşıması gerektiğidir. Özellikle icrai olmayan²⁵ bir işlem olması halinde idari işlem niteliği taşımayacağından, bu kapsamda değerlendirilemez. Farzı misal e-devlet sisteminden alınan yurda giriş çıkış belgesi –tamamen sistem üzerinden oluşturulmasına rağmen– bu anlamda bir idari işlem değildir.

2. Tam Otomatikleştirilmiş–Kısmen Otomatikleştirilmiş İşlem Ayrımı

İdari işlemler tamamen otomatik sistemler yoluyla üretilebileceği gibi, kısmen de otomatik sistemlerden faydalanılabilir²⁶. Tam otomatikleştirilmiş

²¹ Stelkens/Bonk/Sachs – Schmitz, , VwVfG, § 9 Rn. 193 vd.

²² Aksi bir görüşe rastlayamadığımız için ihtiyaten bu ifadeyi kullanıyoruz.

²³ Heribert Schmitz, Lorenz Prell, “Neues zum E-Government Rechtsstaatliche Standards für E-Verwaltungsakt und E-Bekanntgabe im VwVfG”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2016, s. 1275; Knack/Henneke – Berger, VwVfG, § 35a, Rn. 41; Stelkens, Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 85, 86; Daniel Busche, *Verwaltungsautomation 2.0 Automatisiert erlassene Verwaltungsakte im Bereich von Spielräumen*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 2023, s. 45.

²⁴ NK VwVfG– Windoffer, § 35a Rn. 22; Nadja Braun Binder, “Vollständig automatisierter Erlass eines Verwaltungsaktes und Bekanntgabe über Behördenportale” *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2016, S. 895.

²⁵ Dilşat Yılmaz, *İdari İşlemin İcrailik Özelliği*, 1. Bası, Astana Yayınları, 2014.

²⁶ Annette Guckelberger, “Voll- und teilautomatisierte Entscheidungen der Verwaltung und

idari işlem ile kısmen otomatikleştirilmiş idari işlemler farklı hukuki koşullara tabi olduğundan, bu ikisi arasındaki ayrımın ortaya konulması gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi tamamen sistem tarafından tesis edilen idari işlemlerde, kamu personelinin idari işlem üretim sürecine programlama yapıp sistemi çalıştırdıktan sonra bir müdahalesi olmadan tamamen sistem tarafından tesis edilmesi söz konusudur. Buna karşılık idari karar alma süreci tamamen otomatik sisteme bırakılmadan, sadece o sistemlerden yararlanılması halinde kısmen otomatikleştirilmiş idari işlemde bahsedilir. Bu ikinci türde, idari işlemin oluşumuna yetkili kamu personelinin az ya da çok kısmen dahil olması –örneğin o idari işlem için gerekli olan bilgilerin girilmesi gibi– gerekir²⁷. Bir örnek verecek olursak; yüksek öğretim kurumlarında öğretim elamanının sınavı yapması, değerlendirmesi ve notları sisteme girmesi ve otomasyon sisteminin de harf notunu belirlemesini gösterebiliriz. Bu ikisi arasındaki ayrımı da yine yüksek öğretim sisteminden verebileceğimiz bir örnekle açıklayabiliriz. Öğrencilerin (ülkemizde e-devlet) bir insan onayına gerek olmadan sadece sistem üzerinden üniversitelere kayıtlarını yaptırabilmeleri tam otomatikleştirilmiş idari işlemlere örnektir. Buna karşılık, kamu görevlilerinin maaşlarının sistem üzerinden hesaplanıp, daha sonra görevli tarafından kontrol edilerek ödeme yapılması kısmen otomatikleştirilmiş idari işleme misal olarak gösterilebilir.

Kısmen otomatikleştirilmiş idari işlemlerde süreç tamamen sisteme devredilmediğinden – kamu personelinin kontrol ve düzeltme gibi imkanları bulunduğu– , bu idari işlem türü, tam otomatikleştirilmiş idari işleme göre demokratik meşruiyet ve idari usul kurallarının uygulanması açısından daha az sakıncalıdır ve tam otomatikleştirilmiş idari işlem ile aynı şartlara tabi değildir²⁸. Kısmi otomatik sistemler de idarenin ajanlarının idari işlemin kontrolü ve onayı mümkün olduğundan, aşağıda açıklanacak şartlara tabi değildir.

ihre Auswirkungen auf die verfahrensrechtliche Stellung der Beteiligten”, Julia Iliopoulos-Strangas, Egils Levits, Michael Potacs, Jacques Ziller (Ed.), *Die Herausforderungen der digitalen Kommunikation für den Staat und seine demokratische Staatsform | The Challenges of Digital Communication for the State and its Democratic State Form | Les défis de la communication numérique pour l'État et sa forme démo*, 1. Bası, Nomos, 2021, s. 199 vd.; Bull, DVBl, 2017, s. 410.

²⁷ Guckelberger, Voll- und teilautomatisierte Entscheidungen der Verwaltung, s. 199-200; Nadja Braun Binder, “Vollautomatisierte Verwaltungsverfahren, vollautomatisiert erlassene Verwaltungsakte und elektronische Aktenführung”, Margrit Seckelmann (Ed.), *Digitalisierte Verwaltung, Vernetztes E-Government*, 2. Bası, Erich Schmidt Verlag, 2019, § 12 Rn. 5.

²⁸ Annette Guckelberger, “Automatisierte Verwaltungsentscheidungen: Stand und Perspektiven”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2021, s. 569.

3. Yapay Zekâ

Yapay zekâ yoluyla üretilen idari işlem ile çalışmamızın konusunu oluşturan tam otomatikleştirilmiş idari işlemin aynı olup olmadığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunun için öncelikle yapay zekâ kavramından ne anlaşılması gerektiğinin ortaya konulması gerekir. Yapay zekanın herkesçe kabul edilen genel bir tanımı bulunmamaktadır²⁹. Bu konuda birçok tanım mevcuttur³⁰. Bir tanıma göre yapay zeka; makinelerin normalde insana mahsus olan vazifelerin yerine getirilmesi ve sorunların çözülmesinin makineler tarafından gerçekleştirilmesidir³¹. Başka bir tanıma göre ise, yapay zeka uygulamalarının ortak noktası, giderek daha belirsiz davranışlar sergileyen, amaca yönelik hareket eden ve kendi öğrenme kapasitesine sahip ve geniş ölçüde kendi karar verebilen yazılım sistemlerini içermesidir³². Avrupa Birliği'nin, "Yapay Zekâya İlişkin Uyumlu Kurallar Koyulması ve Bazı Avrupa Birliği Düzenlemelerinin Değiştirilmesi" (Yapay Zekâ Kanunu) *Ek I'de listelenen teknik ve yaklaşımlardan biri veya daha fazlasıyla geliştirilen ve belirli bir insan tanımlı hedef kümesi için etkileşimde oldukları ortamları etkileyen içerik, tahminler, öneriler veya kararlar gibi çıktılar üretebilen yazılım*³³ olarak tanımlanmaktadır.

²⁹ Mutlu Kağıtçıoğlu, "Yapay Zekâ ve İdare Hukuku (Bugünden Geleceğe Yönelik Bir Değerlendirme)", *Hacettepe HFD*, 11(1) 2021, s. 124; "Annette Guckelberger, Künstliche Intelligenz in der Öffentlichen Verwaltung", Gerald Spindler, José Hernán Muriel Ciceri (Ed.), *Challenges of Law and Technology - Herausforderungen des Rechts und der Technologie - Retos del Derecho y de la Tecnología*, 1. Bası, Universitätsverlag Göttingen, 2023, s. 64; Cannur Ercan, "Robotların Fiillerinden Doğan Hukuki Sorumluluk Sözleşme Dışı Sorumluluk Hallerinde Çözüm Önerileri", *TAAD*, (40), 2019, s. 20.

³⁰ Tanımlar için bkz. ayrıntılı Serkan Seyhan, *Yapay Zekâ Teknolojileri Kapsamında İdarenin Sorumluluğu*, 1. Bası, Oniki Lehva, 2023, s. 11 vd.; Sinan Okur, *Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk Yapay Zeka Sorumluluk Doktrinine Mukayeseli Bir Katkı*, 1. Bası, Adalet Yayınevi, 2021, s. 43 vd.

³¹ Thomas Hoeren, Stefan Pinelli, *Künstliche Intelligenz – Ethik und Recht*, 1. Bası, C.H. Beck, 2022, s. 2; Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin benzer tanımı için bkz. Berrin Akbulut, "Yapay Zeka ve Ceza Hukuku Sorumluluğu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(4), 2023, s. 271.

³² Jürgen Lorse, „Entscheidungsfindung durch künstliche Intelligenz,“ *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht ; vereinigt mit Verwaltungsrechtsprechung (NVwZ)*, 2021, s.1658; Mario Martini, "Digitalisierung der Verwaltung", Wolfgang Kahl und Markus Ludwigs (Ed.), *Handbuch des Verwaltungsrechts Bd. I*, 1. Bası, C.F. Müller, 2021, § 28, Rn. 82.

³³ <<https://www.srp-legal.com/tr/2021/04/28/ab-komisyonu-yapay-zeka-ile-ilgili-kurallar-cercevesini-iceren-ilk-yasal-duzenleme-teklifini-acikladi/>>, Erişim Tarihi 31 Mart 2024; Kağıtçıoğlu, s. 125.

Tüm bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, yapay zekâ az ya da çok bir makine öğrenme sürecine dayanmakta ve insan tarafından geliştirilen algoritmadan öteye kendi karar alabilme yetisine sahip sistemlerden oluşmaktadır.

İdari işlemlerin oluşturulmasının tamamen bu kendi öğrenme yetisine sahip olan sistemlere bırakılıp bırakılamayacağı, bırakılabilirse hangi şartlarda bırakılabileceği tartışılmaktadır³⁴. Yapay zeka sistemleri (makine öğrenmesi), teknik olarak hiç şüphesiz yukarıda açıklanan otomatik sistem kapsamında yer almaktadır. AİUK 35a maddesinin de yapay zekâ sistemlerinin kullanılmasını engelleyecek bir hüküm barındırmadığı, bu sistemler ile de tam otomatikleştirilmiş idari işlem tesis edilebileceği yönünde görüş bildiren yazarlar vardır³⁵. Fakat bu görüşü savunanlardan bazıları; her ne kadar hukuken mümkün de olsa, klasik IT sistemleri (programlama) yoluyla tam otomatik idari işlemler aynı kalite ve etkiye tesis edilebildiği müddetçe, yapay zekâ sistemlerinin tehlikelerinden sakınmak adına tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin üretilmesinde makine öğrenmesinin kullanılmaması gerektiğini de belirtilmektedirler³⁶. Bizim de katıldığımız diğer bir görüşe göre ise; tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin, yapay zekâ sistemleri (makine öğrenmesi) aracılığı ile tesis edilmesi hukuk devleti ilkesi ve demokratik meşruiyet ilkelerinden ötürü mümkün değildir³⁷. Bir kere bir idari işlemde bahsedebilmek için iradenin idareden hasıl olması gerekir, diğer bir söylemle işlemin idareye isnat edilebilir olması icap eder. Makine öğrenmesinde tesis edilen işlemde iradenin idareden hasıl olduğunu söylemek mümkün olmayabilir. Çünkü makine öğrenmesinde sistem tamamen önceden girilmiş veriler çerçevesinde hareket etmek zorunda değildir³⁸, bilakis

³⁴ Guckelberger, *Künstliche Intelligenz* s. 80 vd.; Leonid Guggenberger, “Einsatz künstlicher Intelligenz in der Verwaltung” *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2019, s. 846; Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, *VwVfG*, § 35a Rn. 47; Lorse, s. 1657 vd.

³⁵ Friedrich Schoch/JensPeter Schneider – Hornung, *Verwaltungsrecht - VwVfG : Kommentar*, 4. Bası, C.H. Beck, 2024, § 35a Rn. 27; Thomas Wischmeyer, “Künstliche Intelligenz in der Verwaltung”, in: Martin Ebers, Christian A. Heinze, Björn Steinrötter, (Ed.), *Rechtshandbuch Künstliche Intelligenz & Robotik*, 1. Bası, C.H. Beck, 2020, § 20 Rn. 65; Guckelberger, *Künstliche Intelligenz* s. 81.

³⁶ Guckelberger, *Künstliche Intelligenz* s. 81; Wischmeyer, “Künstliche Intelligenz”, § 20 Rn. 65.

³⁷ Stelkens, *Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts*, s. 102.

³⁸ Hasan Çataklı “Sosyal Etik Bir Değerlendirme Olarak Ceza Sorumluluk ve Mevcut Hareket Teorileri Bakımından Ceza Hukukunda Yapay Zekânın Fail ve Sorumluluk Öznesi Olarak Değerlendirilmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 2024, s. 513.

kendi algoritmalarını geliştirebilmekte, insan gibi öğrenebilmekte ve kendi tecrübeleri ile her gün gelişebilmektedir³⁹. Bu sistemlerde karar sadece idarenin önceden tanımladığı parametrelere dayanmayacağından, tamamen idarenin iradesine dayalı bir işlem olduğu da söylenemez⁴⁰. Ayrıca idari işlemin yargısal denetimi söz konusu olduğunda, işlemi üreten sistemin tam olarak hangi verilere dayandığı ortaya konulmalıdır. Makine öğrenmesinde bu her zaman mümkün olmayabilir. Tam otonom araçlar üzerinden bu konuyu açıklamak faydalı olacaktır. Bu aracın her bir hareketini idari işlem olduğunu varsayarsak; aracın ne zaman, nerede ve hangi manevrayı yapacağını önceden kamu görevlisinin belirlediğini söyleyemeyiz. Halbuki bunların hepsi bir idari işlem niteliğindedir. Bu yüzden de bu yolla üretilen idari işlemlerin kamu görevlisine isnat edilebilir demek mümkün değildir. Başka bir deyişle de makine öğrenmesi yoluyla üretilen tam otomatik idari işlemlerin, tamamen yetkili idarenin önceden programladığı algoritmaya göre üretildiğini söyleyemeyiz. Bu nedenlerle de kendi öğrenme ve karar verebilme yetisine sahip yapay zekâ sistemlerinin idare tarafından yardımcı olarak kullanılması pekâlâ mümkün görsek de kamu görevlisinin hiçbir müdahalesi olmadan idari işlem tesis edilmesinde kullanılmasına gerek Türkiye Cumhuriyeti Anayasası⁴¹ gerekse de Alman Anayasası⁴² müsaade etmemektedir.

II. FAYDALARI VE SAKINCALARI

İdari işlemlerin tamamen otomatikleştirilmiş şekilde BT sistemleri aracılığıyla tesis edilmesinin bir takım fayda ve sakıncaları bulunmaktadır. Bu kısımda önce faydalarına değinilecek, sonra da sakıncaları ortaya konulacaktır.

A. Faydaları

İdari işlemlerinin herhangi bir insan etkisi olmadan tamamen otomatikleştirilmiş olarak tesis edilmesinin anılan en önemli faydaları hızlılık ve doğruluktur⁴³. Bilgisayar sistemleri, insanlar gibi paydosa ve tatile ihtiyaç

³⁹ Asena Damla Şahin, “Otonom Araçların Hukuki Sorumluluğunun Türk ve Alman Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Suç ve Ceza*, (4), 2020, s. 980, 981.

⁴⁰ Busche, *Verwaltungsautomation 2.0*, s. 338.

⁴¹ 128. madde 1. fıkra: Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür.

⁴² 33. madde 4. fıkra: Egemenlik hak ve yetkilerinin yerine getirilmesi, esas itibarıyla, daimî bir görev olarak idari iş ve sadakat ilişkisinde bulunan kamu görevlilerine bırakılır.

⁴³ Ralf-Michael Polomski, *Der automatisierte Verwaltungsakt: Die Verwaltung an der*

duymadıklarından her daim idari işlem üretebilme kapasitesine sahiptirler. İdari işlemlerin, otomatik sistemler yoluyla tam otomatik olarak tesis edilmesi, klasik insana nazaran çok hızlı olduğu tecrübeyle sabittir⁴⁴. Böylece şayet üretilen idari işlem yararlandırıcı bir idari işlem ise, yönetilenlerin idareden istekleri hızlıca karşılanmış olacak ve temel haklar açısından önemli bir pozitif katkı olacaktır⁴⁵. Bu yolla idari işlem tesis edilmesinin diğer bir faydasının da doğruluk olduğuna ilk cümlemizde değinmiştik. Gerçekten de bir sistemin, bir insana nazaran hata yapma olasılığı çok daha düşüktür. Nasıl ki hesap makinesi ile hesaplanan bir işlem, ortalama zekaya sahip bir insanın yaptığı işleme göre doğru olma olasılığı çok çok daha yüksekse, genel anlamda bir IT sistemi ile üretilen idari işlemde hata olma olasılığı da aynı şekilde çok düşük olacaktır.

Tam otomatikleştirilmiş idari işlemler, kanunların uygulanmasını arttırarak kamu düzeninin korunmasına da önemli ölçüde katkı sağlar⁴⁶. Bir örnekle açıklamak gerekirse; trafikte kullanılan elektronik denetleme sistemleri sayesinde hız sınırını aşan sürücüler anında tespit edilerek haklarında Karayolları Trafik Kanunu uyarınca gerekli ceza bu sistem yoluyla düzenlenmektedir. Bu şekilde sürücüler ceza yeme endişesiyle kurallara daha fazla riayet etmektedir.

İdari işlemlerin tam otomatik olarak tesis edilmesinin bir diğer faydası olarak, daha az maliyetli olması –tasarruflu olması– belirtilmektedir⁴⁷. Onlarca belki yüzlerce kamu görevlisinin yapacağı işi bir tek sistem yoluyla yapmak mümkündür. Bu şekilde de kamuda önemli bir maliyet tasarrufu sağlanacaktır.

Bu idari işlem türü ayrıca eşitlik ilkesinin sağlanmasında ve ayrımcılığın önlenmesinde de büyük rol oynamaktadır⁴⁸. Sistem, önceden kendisine tanıtılmış algoritmayı baz alarak aynı durumdakilere, aynı sonucu doğuracak

Schwelle von der Automation zur Informations- und Kommunikationstechnik, 1. Bası, Duncker & Humblot, 1993, s. 41 vd.; Martin Eifert, *Electronic Government: das Recht der elektronischen Verwaltung*, 1. Bası, Nomos, 2006, s. 122.

⁴⁴ Malte von Berg, *Automationsgerechte Rechts- und Verwaltungsvorschriften*, 1. Bası, Grote, 1968, s. 17, 18; Panagiotis Lazaratos, *Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation auf das Verwaltungsverfahren*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 1990, s. 115.

⁴⁵ Annette Guckelberger, “Vollständig automatisierte Verwaltungsakte”, Samuel van Oostrom, Stephan Weth (Ed.), *Festschrift für Maximilian Herberger*, 1. Bası, Juris, 2016, s. 400.

⁴⁶ Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 400.

⁴⁷ Von Berg, *Automationsgerechte*, s. 16.

⁴⁸ Lazaratos, *Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation*, s. 108, 113.

şekilde idari işlemler üreteceğinden eşit muamele ilkesi ve ayrımcılık yasağının sağlanmasında önemli bir katkı sunacaktır.

Bir üstteki avantajı ile de bağlantılı olarak, bu yolla yolsuzluk büyük ölçüde önlenabilir. Uygun şekilde programlanmış ve güvenliği iyi sağlanmış sistemler, insana nazaran hatalara, manipülasyona veya diğer etkilere daha az açıktır⁴⁹. Kamu görevlisi kolay kolay sisteme müdahale ederek bir kişinin lehine idari işlemi değiştiremeyeceği düşünüldüğünde rüşvet vb. sebeplerle idari işlemleri hukuka aykırı olarak bir kişinin lehine değiştiremeyecektir. Bu şekilde de yolsuzlukla mücadeleye fayda sağlayacaktır.

Yine monoton idari işlemlerin otomatikleştirilerek sistemler aracılığı ile tesis edilmesi ile kamu görevlileri daha zor ve karmaşık görevlere (otomatikleştirilemeyecek) odaklanabilirler. Böylelikle etkili bir kamu yönetimine ulaşılabilir⁵⁰.

Son olarak vatandaşlar idarelerin çalışma saatlerine bağlı kalmadan her daim işlerini halletme imkânı elde edebileceklerdir⁵¹. Bir kamu dairesinde işi olan vatandaşın, kendi işinden izin almasına gerek kalmadan ya da bir yerden bir yere gitmesine gerek kalmadan –örneğin bir ilçede yaşayan yönetilenin, il merkezine gitmesi gibi– bilgisayarından ya da telefonundan bu işini halledebilecektir. Bu konuda ülkemizde güzel bir uygulama olarak, bir yüksek öğretim kurumuna kayıt yaptırmaya hak kazanan öğrencilerin, o kurumun bulunduğu ile gitmesine gerek kalmadan doğrudan sistem üzerinden kayıt yaptırabilmesidir.

Tüm bu faydaları göz önünde bulundurulduğunda idari işlemlerin otomatik sistemler yoluyla tamamen otomatik tesis edilmesi iyi yönetim ilkeleri açısından da büyük bir şans olduğunu söyleyebiliriz.

B. Sakıncaları

İdari işlemlerin algoritma sistemleri ile üretilmesi birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi sistemde bir hata oluşması veya siber saldırı olması durumlarda çok fazla sayıda idari işlemin hatalı ve hukuka aykırı tesis edilmesine, böylelikle de idarenin

⁴⁹ Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 400; Polomski, *Der automatisierte Verwaltungsakt*, s. 109.

⁵⁰ Johannes Eichenhofer, “Der vollautomatisierte Verwaltungsakt zwischen Effizienz- und Rechtsschutzgebot”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2023, s.

⁵¹ Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 401.

kanuniliği ilkesinin zedelenmesine yol açacak olmasıdır⁵².

Diğer bir sakıncası ise, bu tür sistemlerle üretilen idari işlemlerde ilgililerin dinlenilme, belgeleri inceleme, maddi vakaların araştırılması gibi bazı idari usule ilişkin hakları tehlikeye girebilir⁵³. Yönetilenlerle, idare arasında birebir iletişim imkanı olmayacağından bazı yanlış ya da eksik anlamaların giderilmesi mümkün olmayacaktır.

Vatandaşlar sisteme bilgileri kendileri girmesi gerektiğinde, bu hem onlar için ek bir yük olacak hem de bazı vatandaşların teknoloji kullanımı konusunda bilgisiz olmalarından dolayı sistemi kullanamamaları ve hizmeti alamamaları söz konusu olabilecektir⁵⁴. Ancak belirtmek gerekir ki, vatandaşın bilgileri kendisi doldurması klasik idari işlemlerde de genellikle form doldurma şeklinde söz konusudur. Dolayısıyla ek yük getirdiği görüşüne katılmıyoruz. Aksine sistem bilgileri genelde kendisi çekmekte ve bunun kolay bir yöntem olduğu söylenebilir . Fakat vatandaşların tamamının sistemi kullanamayabileceği veya teknolojiye/internete ulaşamayabileceği görüşünde hem fikiriz.

Sistemin nasıl çalıştığı ve neye göre karar verdiğinin anlaşılması vatandaşlar açısından zordur. Bu da idarenin şeffaflığı ilkesinin zarar görmesine yol açmaktadır⁵⁵.

Sistemler tipik olaylar üzerinden karar verdiklerinden, yani kendilerine yüklenen program ile belirli algoritmalara göre davrandıklarından, atipik bir olayla karşılaştıklarında yine tipik olaya göre karar verecektir. Bu da işlemin hukuka aykırı olmasına yol açacaktır⁵⁶.

İdari işlemlerin hukuka uygun tesis edilebilmesi için, algoritmanın doğru ve hukuka uygun oluşturulması gerekir. Bu aşamada yapılacak bir hata pek çok idari işlemin hukuka aykırı tesis edilmesine yol açacaktır. Bunun düzeltilmesi

⁵² Hermann Hill, “Scientific Regulation – Automatische Verhaltenssteuerung durch Daten und Algorithmen”, Hermann Hill, Utz Schliesky (Ed.), *Auf dem Weg zum Digitalen Staat - auch ein besserer Staat?*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 2015, s. 275; Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 401.

⁵³ Eifert, *Electronic Government*, s. 121.

⁵⁴ Polomski, *Der automatisierte Verwaltungsakt*, s. 49; Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 401.

⁵⁵ Polomski, *Der automatisierte Verwaltungsakt*, s. 50; Eifert, *Electronic Government*, s. 122.

⁵⁶ Lazaratos, *Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation*, s. 109, 110.

de ekstra zaman ve para kaybına yol açacaktır⁵⁷.

Diğer bir sakıncası ise bu tür idari işlemler genelde şifre girişi yoluyla üretildiğinden, kişilerin şifrelerini ele geçirmek suretiyle onlar adına işlem yapmak çok daha kolay olacaktır. Bu da vatandaşların mağduriyetine yol açar. Bir başka ifadeyle bu durumlarda işlem güvenliğini sağlamak, klasik memur işlemine nazaran çok daha zordur.

III. HUKUKİ ŞARTLARI

A. Kanuni Dayanak Gerekli mi?

İdare kendisine yüklenen görevleri yerine getirirken ve yetkilerini kullanırken tesis etmesi gereken idari işlemleri otomatik sistemler yoluyla tesis etmesi için özel olarak kanuni bir dayanağın gerekip gerekmediği konusu tartışmalıdır. İdari işlemlerin bu yolla tesis edilmesi de T.C Anayasa 6. maddesi ve Federal Alman Anayasası 20. maddesi 2. fıkrası bağlamında bir devlet egemenliği kullanımıdır⁵⁸. Bu anlamda idari işlemin tesis edilmesinde kanuni dayanağa ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak idarenin bir konuda idari işlem tesis edebilmesi için kanun ile yetkilendirilmiş olması yeterli midir, yoksa ayrıca spesifik olarak o idari işlemin otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilebileceğine dair kanun gerekli midir? Bu konu uzunca süredir tartışılmaktadır. Yukarıda birkaç yerde değinildiği gibi Alman Hukukunda İdari Usul Kanunu'na eklenen bir 35a maddesi bu tartışma son bulmuştur. Zira bu hüküm, idari işlemin tam otomatikleştirilmiş olarak tesis edilebilmesi için bir hukuki düzenleme (kanun ve kanun altı düzenlemeler) ile bunun öngörülmüş olma şartını barındırmaktadır. Türk Hukukunda böyle bir genel hüküm olmadığı için bu sorun hala geçerliliğini korumaktadır.

Bir yaklaşıma göre; idari işlemlerin tam otomatik tesis edilebilmesi için özel bir kanuni dayanağa (şekli anlamda kanun) ihtiyaç yoktur⁵⁹. Bu görüşü savunanlara göre böyle bir özel dayanak aranması halinde pratikte birçok sorunu beraberinde getirecektir. Zira bu durumda kanuni dayanak olmadan teknolojidenden bu anlamda faydalanmak mümkün olmayacak, dolayısıyla da

⁵⁷ Guckelberger, *Vollständig automatisierte Verwaltungsakte*, s. 401.

⁵⁸ Viktoria Herold, *Demokratische Legitimation automatisiert erlassener Verwaltungsakte*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 2020, s. 292.

⁵⁹ Martin Stegmüller, "Vollautomatische Verwaltungsakte – eine kritische Sicht auf die neuen § 24 I 3 und § 35a VwVfG", *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2018, s. 356; Polomski, *Der automatisierte Verwaltungsakt*, s. 96; Benno Degrandi, *Die automatisierte Verfügungsverfügung*, 1. Bası, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1977, s. 91:

teknolojiden faydalanmanın önünde bir engel olarak duracaktır. Yine çok uzun yıllardan beri kullanılan trafik ışıkları da aslında bir tam otomatikleştirilmiş idari işlemdir. Spesifik bir kanuni dayanak olmadan bu tür idari işlemlerin hukuka uygun olmayacağı varsayımında, bu trafik lambalarının başından bu yana hukuka aykırı olması sonucunu doğurur ki, bu da birçok hukuki soruna yol açar. Bu görüşü savunanların diğer bir argümanı ise; tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerde (makine öğrenmesi yoluyla yapılan işlemleri bunun dışında tutmuştuk), yetkili idare tarafından eksiksiz (tamamen determinist) şekilde önceden programlanması ve sistemin tamamen bu programa yüklenen komutlar çerçevesinde hareket etmesidir. Böylelikle idari işlemlerin tesisi öne alınmış olmakta, gerçek anlamda kamu görevlisinin yerine geçmemektedir. Bir başka deyişle idare komutları verdiği anda – sistem bu komutların dışına çıkamayacağı için – aslında idari işlem tesis edilmiştir. Bu yüzden de idarenin, idari işlemleri tam otomatikleştirilmiş tesis etmesi için ayrıca kanuni dayanağa ihtiyaç yoktur⁶⁰.

Diğer bir görüşe göre ise; idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilebilmesi için mutlaka kanuni bir dayanağa ihtiyaç vardır⁶¹. Bu kanaate sahip olanların ilk argümanı; bir idari işlemde bahsedilebilmesi için öncelikle idareden hasıl bir irade açıklaması olması gerekmektedir. İdari işlemlerin tamamen otomatik sistemler yoluyla üretilmiş olması halinde, yetkili idareye isnat edilebilir bir irade açıklamasının olduğu net olarak tespit edilememektedir. Her ne kadar yasa koyucu AİUK 28. maddesi 2. fıkrası 4 numaralı bendi⁶², 37. maddesi 5. fıkrası 1. cümlesi⁶³ ve 39. maddesi 2. fıkrası 3 numaralı bendindeki⁶⁴ düzenlemelerle bu tür idari işlemlerin idareye isnat edilebileceğini kabul etmişse de burada bahsedilen idari işlemler tam otomatikleştirilmiş idari işlemler değil, kısmi otomatikleştirilmiş (otomatik sistemler yardımıyla- mit Hilfe automatischer Einrichtungen) idari işlemlerdir.

⁶⁰ Tüm referanslar için bkz. Busche, Verwaltungsautomation 2.0, s. 42, 43.

⁶¹ Stelkens/Bonk/Sachs – Stelkens P, Stelkens U, Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar, 6. Bası, C.H. Beck, 2001, § 37 R.n. 60; Eifert, Electronic Government, s. 126; Bull, DVBl, 2017, s. 410.

⁶² İdare bir genel karar, aynı nitelikte çok sayıda idari işlem ya da otomatik sistemler yardımıyla idari işlem tesis etmek istediğinde ilgilinin dinlenilmesinden vazgeçilebilir.

⁶³ Otomatik cihazlar yardımıyla çıkarılan yazılı bir idari işlem söz konusu olduğunda, 3. paragraftan istisna olarak imza ve isim bulunmayabilir.

⁶⁴ Yetkili makam çok sayıda benzer idari işlemler veya otomatik cihazlar yardımıyla idari işlem tesis etmesi ve somut olayın koşullarına göre gerekçenin zorunlu olmaması halinde, gerekçe şart değildir.

Dolayısıyla bu hükümlerin varlığı sadece kısmi otomatikleştirilmiş idari işlemlerin, idarenin iradesinin ürünü olduğu sonucuna varmamızı sağlar. Yani bu düzenlemeler tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerde – bunların temel olarak insan müdahalesi olmadan tamamen sistem tarafından üretilen idari işlemler olarak tanımlandığını hatırlamak gerekir – iradenin idareye atfedebilmemizi sağlayan düzenlemeler olarak görülemez. Bu yüzden de tamamen makineler vasıtasıyla üretilmiş işlemlerin, bir idari işlem olarak nitelendirilebilmesi için bu konuda özel şekli anlamda kanununa ihtiyaç vardır⁶⁵. Kanuni dayanak gerektiğine dair görüşün diğer argümanı ise idarenin kanuna dayanması ilkesidir. İdare kanundan tarafından yetkilendirilmediği müddetçe işlem ve eylemde bulunamayacağı tezini içeren bu ilke, idari işlemlerini otomatik sistemlerle tesis edilebilmesi için de geçerlidir. Tamamen otomatik sistemlere dayalı idari işlemlerin temel hak ve özgürlüklere müdahalede bulunabilme olasılıkları olduğundan, bunların kanuni bir dayanağı olmaması halinde hukuka aykırı olacaktır⁶⁶.

Kanaatimizce aşağıda açıklanacak olan diğer şartlara da riayet edilmesi durumunda idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler vasıtasıyla tesis edilmesi için özel bir kanuni dayanak zorunlu değildir. Öncelikle bu durumda iradenin idareye isnat edilemeyeceği düşüncesi yerinde değildir. Şayet bu durumda idari işlemlerin tesis edilmesini tamamen idareden bağımsız olduğu – kamu personeli isnat edilememesi – kabul edilecek olursa, kanuni dayanak dahi bu işlemleri hukuka uygun hale getirmez. Zira T.C Anayasa 128. maddesinin 1. fıkrası ve Alman Anayasası 33. maddesinin 4. fıkrası kamu hizmetlerinin görülmesi kamu görevlileri eliyle yürütüleceği hükmünü haizdir. Yukarıdaki varsayımda ise idari işlem bir kamu görevlisinin iradesinin ürünü değil makinenin işlemi olmaktadır. Yani kamu hizmeti insan tarafından değil bir makine tarafından görüldüğü kabul edilmektedir. Bu halde çıkarılacak dayanak kanun, Anayasa'nın bu hükmüne aykırı olacaktır. Diğer yandan uzun yıllardır özel hukuk alanında otomatik bilgisayar sistemleri tarafından irade açıklaması yapılabileceği ve geçerli bir sözleşme kurulabileceği hususunda artık şüphe yoktur. Sistem tarafından açıklanan irade beyanını özel hukuk kişinin beyanı

⁶⁵ Nadja Braun Binder, “Vollautomatisierte Verwaltungsverfahren im allgemeinen Verwaltungsverfahrenrecht? Der Gesetzesentwurf zur Modernisierung des Besteuerungsverfahrens als Vorbild für vollautomatisierte Verwaltungsverfahren nach dem VwVfG”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2016, s. 963, 964; Schmitz/Prell, *NVwZ* 2016, s. 1274; bu husustaki ayrıntılı değerlendirme ve tartışma için bkz. Stegmüller, *NVwZ* 2018, s. 354 vd.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Herold, *Demokratische Legitimation*, s. 196 vd.

olarak kabul ediliyorsa, aynı sistemin idare hukuku alanındaki beyanı da idareye isnat edilebilmelidir⁶⁷. Hülasa tamamen otomatik sistemler aracılığı ile idari işlem tesis edilebilmesi için ayrı bir dayanak kanunu, işlemin hukuka uygunluk şartı değildir, idarenin işlem tesis edilecek konuda yetkilendirilmiş olması yeterlidir. Çünkü makine öğrenmesi dışındaki tamamen otomatikleştirilmiş idari işlemlerde de tamamen determinat bir şekilde programlanmaktadır. Bir başka deyişle idare, sisteme tüm olasılıklara göre nasıl bir işlem üreteceğini önceden dikte etmektedir. Bu da tam otomatikleştirilmiş idari işlemin idarenin kararı olmasını sağlamaktadır.

Değınilmesi gereken diğeri bir husus da idari işlemlerin tam otomatikleştirilmiş tesis edilmesi zımni idari işlemlere benzetilerek; nasıl ki orada idareden hasıl olan bir irade beyanı olmamasına rağmen idari işlemin varlığından söz edilebiliyorsa, burada da aynı kabulün olması gerektiğı değerlendirilmesidir⁶⁸. Bu benzetmenin isabetli olduğı kanaatinde değiliz. Çünkü zımni idari işlemlerde kanuni varsayımsal bir irade açıklaması söz konusudur. Bir başka söylemle kanun koyucu idarenin sessiz kalmasına bu sonucu bağlamıştır. Aksi takdirde idare susarak yargısal denetimden kaçması mümkün olurdu. Bizim konumuz bağlamında ise açıkça bir irade açıklaması vardır. Sadece bu irade makineler aracılığı ile açıklanmaktadır. Bu sebeple tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin zımni idari işlem kategorisine sokulması mümkün değildir. Ayrıca bu işlemleri bir zımni idari işlem kabul edecek olursak, tıpkı 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu 10. maddesi gibi bir kanuni dayanak zorunlu olması gerekir, ki biz bunun hukuken zorunlu olmadığını dile getirmiştik.

Fakat yine de şartları ve sınırları belirleyen AİUK 35a maddesi benzeri bir kanuni düzenlemenin Türk Hukukunda da bulunması idari mercilere ve yargıya yol göstermesi bakımından gerekli olduğı kanaatindeyiz.

B. AİUK 35a'daki Şartlar

1. Hukuk Normu ile Öngörölme Şartı

AİUK 35a'ya göre; idarenin işlemlerini tam otomatikleştirilmiş sistemlerle tesis edebilmesi için bir hukuk normu (Rechtvorschrift) ile bunun öngörölmesi gerekmektedir. Bu zorunluluk aynı zamanda AB

⁶⁷ Stegmüller, NVwZ 2018, s. 355.

⁶⁸ Schmitz/Prell, NVwZ 2016, s. 1273; Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 26 vd.

Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün 22. maddesinden de kaynaklanmaktadır⁶⁹. Söz konusu maddenin ilk fıkrasında; “[v]eri öznesinin kendisiyle ilgili hukuki sonuçlar doğuran veya benzer biçimde kendisini kayda değer şekilde etkileyen, profilleme de dâhil olmak üzere yalnızca otomatik işlemeye dayalı bir karara tabi olmama hakkı bulunur”, şeklinde ifade edilerek kural olarak bu tür otomatikleştirilmiş işlemler yasaklanmıştır. Bu kuralın istisnaları ise aynı maddenin 2. fıkrasında 3 bent halinde düzenlemiştir. Bu istisnalardan konumuz açısından cari olanı ise b bendinde düzenlenen *veri sorumlusunun tabi olduğu ve veri öznesinin hak ve özgürlükleri ile meşru menfaatlerinin güvence altına alınması amacıyla uygun tedbirlerin de belirtildiği Birlik veya Üye Devlet hukuku tarafından verilen yetkiye dayanması* halidir.

Kanun gerekçesine⁷⁰ göre bu şartın getirilmesindeki amaç; yalnızca tam otomatikleştirilmeye uygun olan idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilmesinin güvence altına alınmasıdır. Yani diğer bir tabirle tam otomatikleştirilecek idari işlemlerin norm koyucu tarafından önceden düşünülerek düzenlenmesi ve böylece idarelerin buna uygun olmayan idari süreçleri tamamen otomatik sistemler aracılığı ile yürütmesinin önüne geçilmek istenilmiştir. Bu yönüyle kanun, bir uyarıcı ve koruyucu fonksiyon barındırmaktadır⁷¹. Şöyle ki; buna uygun olmayan bir idari işlemin tam otomatikleştirilmesi, bu işlemi doğrudan hukuka aykırı yapacağı için önceden uygunluğu çok iyi değerlendirilmeli ve ona göre izin verilmelidir. Aksi takdirde hem zaman kaybına yol açacak hem de idarenin sorumluluğunu da doğuracak sonuçları olabilir.

Stelkens'e göre her idari işlem için ayrı ayrı bir yetki normuna gerek yoktur. İdari işlemlerin otomatikleştirilebileceğine dair hukuk normunda bir hükmün bulunması konu bazlı olması yeterlidir. Örneğin bir hukuk normu ile – kanun veya kanun altı– bir alana ilişkin özel kanunun kapsamına giren hususlarda idari işlemlerin tamamen otomatikleştirilerek tesis edilebileceğine dair bir düzenleme olması yeterlidir. Ancak bizim düşüncemize göre bu hemen yukarıda değinilen Kanunun uyarı ve koruma fonksiyonu ile bağdaşmayabilir. Buradaki amacın, uygun olmayan idari işlemlerin otomatikleştirilerek tesis

⁶⁹ Markus Ludwigs, Annika Velling, “ Vollautomatisierte Verwaltungsakte im deutschen Recht”, Markus Ludwigs, José Hernán Muriel Ciceri, Annika Velling (ed.) *Digitalization as a challenge for justice and administration*, 1. Bası, Würzburg University Press, 2023, s. 45; Guckelberger, DÖV 2021, s. 570.

⁷⁰ BT-Drs. 18/8434, 122.

⁷¹ Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 33.

edilmesinin önüne geçmek olduğunu belirtmiştik. İdareye bu kadar çok fazla alan bırakılması bu fonksiyonun sağlanmasını tehlikeye atacaktır. Bu bağlamda tek tek idari işlem bazlı olmasa da konu bazlı bir yetkilendirme aranmalıdır.

Bu gereklilik, teknolojinin idare tarafından kullanılmasının önünde engel olabilecek resmi formaliteler olması gerekçesiyle öğretilde eleştirilmektedir⁷². Cevaz veren özel bir düzenleme olmaması halinde idari makamlar bu fırsattan yararlanamayacaklar ve ne zaman çıkacağı belli olmayan bir normu beklemek zorunda olduklarına dikkat çekilmektedir.

Kanun koyucu burada hukuk normu ibaresini kullandığı için, yalnızca şekli anlamda kanun ile değil idarenin düzenleyici işlemleri ile de bu gerekliliğin sağlanabileceğini belirtmek gerekir⁷³. Ancak idarenin düzenleyici işlemleri ile öngörülmesi yeterli değildir⁷⁴. Hukukumuzda her ne kadar Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri bir kanuna dayanması gerekmesede bunun dışındaki idarenin düzenleyici işlemleri için de bir kanuni dayanak gerekmektedir. Bu husus Alman Hukukunda da aynı şekildedir. O halde söz gelimi bir yönetmelik ile bu konu düzenlenecekse ayrıca bu yönetmeliğin kanuni dayanağı olması gerekecektir. Peki bu dayanak kanun açıkça tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin yönetmelikle cevaz verilebileceğini barındırması gerekecek midir? AİUK 35a kanaatimizce bu konuda yeterli bir yasal dayanaktır, konusal olarak yönetmelik çıkarma yetkisi veren kanunun bunu açıkça tekrardan düzenlemesi gerekmez. Yani bir konuda idareye yönetmelik çıkarma yetkisi verilmişse, o konuya ilişkin yönetmelikle idari işlemlerin tam otomatikleştirilebilmesi öngörülebilir, yeter ki üst normlara aykırı olmasın. Şekli anlamda kanun ile bir konuda tam otomatikleştirme yasaklanmış ise, artık o konuda yasa altı düzenlemelerle bu öngörülemez.

Alman Sosyal Kanunu X. Kitabı'na eklenen 31a ile Alman Vergi Kanunu 155. maddesi 4. fıkraya idari işlemlerin tam otomatik tesis edilmesine ilişkin

⁷² Stegmüller, NVwZ 2018, s. 356.

⁷³ Her ne kadar kanun gerekçesinde kanun kaydından (Gesetzvorbehalt) bahsedilmiş olsa da bu ifade yanlış kullanıldığı yönünde görüş birliği vardır. Thorsten Siegel, "Automatisierung des Verwaltungsverfahrens – zugleich eine Anmerkung zu §§ 35a, 24 I 3, 41 IIa VwVfG", - *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl.)* 2017, s. 26; Lorse, NVwZ 2021, 1659; Schoch/Schneider – Hornung, VwVfG, § 35a, Rn. 4; Guckelberger, Vollständig automatisierte Verwaltungsakte, s. 402.

⁷⁴ Guckelberger, Vollständig automatisierte Verwaltungsakte, s. 402; Stelkens, Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 108; Siegel, DVBl. 2017, s. 26.

ihdas edilmiş hükümler olduğunu ifade etmiştik. Bu düzenlemelerde AİUK 35a'dan farklı olarak mevzuat hükmü ile öngörülme şartının olmadığına altını çizmek gerekir⁷⁵.

2. İdarenin Takdir Yetkisi veya Değerlendirme Alanı Sahibi Olmaması (Bağlı Yetki Olması)

AİUK 35a; bir idari işlemin tamamen otomatik sistemlerle tesis edilebilmesi için, o işlem için idareye bir takdir yetkisi (weder ein Ermessen) veya bir değerlendirme alanı (noch ein Beurteilungsspielraum) bahşedilmemiş olmasını aramaktadır. AİUK 35a'dan önce de takdir yetkisi veya değerlendirme alanının varlığı durumunda idari işlemlerin tam otomatikleştirilmesi reddedilmekteydi⁷⁶. Bu bakımdan Alman Kanun Koyucusu genel kabulü yasal olarak pekiştirdiği söylenebilir. Bu bir kanun hükmü olduğu için, alt normların buna aykırı olarak bir düzenleme ile idarenin takdir yetkisi veya değerlendirme alanı sahibi olduğu idari işlemler için bu konuda düzenleme yapılması mümkün değildir. Ancak bir başka kanun ile bu şartın aranmadığı bir yetkilendirme yapılmasına, bu hüküm engel değildir. Ancak bir özel yasa ile bu sağlanacaksa hukuk devleti ve demokrasi ilkelerine uygun hareket edilmesi gerekir⁷⁷.

Bu çalışmada yer darlığı ve konunun özünden sapmaması için idarenin hangi durumlarda takdir yetkisini veya değerlendirme alanına sahip olduğuna ilişkin detaylı bir inceleme yapılmayacaktır. Bu konuda doktrinde yapılmış çok fazla çalışma⁷⁸ bulunmaktadır, bu çalışmalara bakılabilir.

⁷⁵ Ludwigs/Velling, Vollautomatisierte, s. 45, 46.

⁷⁶ Eifert, Electronic Government, s. 140 vd.; Degrandi, Die automatisierte Verfügungsverfügung, s. 77 vd.; Lazaratos, Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation, s. 219 vd.; daha fazla kaynak için bkz. Schoch/Schneider – Hornung, VwVfG, § 35a, Rn. 70.

⁷⁷ Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 38; Stelkens, Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 111; idarenin takdir yetkisi veya değerlendirme alanı olduğu hallerde kanunla tam otomatikleştirme yetkisi verilmesinin anayasaya aykırı olduğu yönündeki karşıt görüş için bkz. Schoch/Schneider – Hornung, VwVfG, § 35a, Rn. 74.

⁷⁸ Metin Günday, *İdarenin Takdir Yetkisi*, 1982; Dilşat Yılmaz, “Alman İdare Hukuku’nda İdarenin Takdir Yetkisi ve Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69 (1,2), 2011. s.1019–1032; Cemil KAYA, *İdarenin Takdir Yetkisi ve Yargısal Denetimi*, 3. Bası, Oniki Levha Yayınları, 2021; Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer, Cemil Kaya, *Türk İdare Hukuku*, 17. Bası, Seçkin, 2023, s. 148 vd.; R a m a z a n Çağlayan, *İdare Hukuku Dersleri*, 11. Bası, Adalet, 2023, s. 427 vd.; Jülide Gül Erdem, *Danıştay kararları ışığında idarenin takdir yetkisi kavramı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku İdare Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

Kanun gerekçesinde bu şartın getirilmesinin sebebi olarak; bu durumlarda bir insan iradesinin/faaliyetinin gerekli olması gösterilmektedir⁷⁹. İdareye takdir yetkisi verilmesi veya değerlendirme alanı bırakılmasının nedeni somut olay adaletinin (Einzelfallgerechtigkeit) sağlanmasına hizmet etmesi içindir⁸⁰. Teknolojinin bugünkü haliyle bu tür durumlarda somut olayın tüm özelliklerini göz önünde bulundurarak, bütün menfaatleri hakkaniyetli ve ölçülü bir şekilde tartarak karar vermesi mümkün değildir⁸¹. Bu yüzden de idarenin takdir yetkisi veya değerlendirme alanı bulunan idari işlemlerde, konunun uzmanı bir kamu görevlisi tarafından karar verilmesi gerekmektedir.

İdarenin AİUK 35a anlamında bir hareket alanı (Spielraum) olup olmadığını tespiti için uygulanacak kanun bazlı değil, somut olay bazlı bir inceleme gerekmektedir⁸². İdarenin takdir yetkisine sahip olduğu durumlarda da eşitlik ilkesine uygun davranması gerekmektedir. Bu sebeple idarenin eğer önceki olaylarda istikrarlı bir şekilde takdir yetkisini bir yönde kullanmışsa, idare bu kararları ile bağlıdır (Selbstbindung der Verwaltung). Bu durumda hukuk normu bazlı değerlendirecek olursak idarenin takdir yetkisinin olduğunu, o yüzden de idari sürecin tam otomatik yürütülmesinin mümkün olmayacağını söylememiz gerekir. Fakat idari işlem bazlı baktığımızda bu durumda idarenin takdir yetkisi sıfıra iner (reduzierung auf Null). Hiyerarşi yetkisinden kaynaklı idarenin iç düzen işlemleri ile –tam otomatik işlemlerde idarenin kurduğu IT programı da bu şekilde kabul edildiğini belirtmiştik– takdir yetkisinin nasıl kullanılması gerektiğine dair bir standartlaştırma mümkündür. Bir başka deyişle takdir yetkisinin hangi durumda nasıl kullanılacağı belirlenebilir. Öyleyse bu gibi idarenin takdir yetkisinin olduğu ancak eşitlik ilkesi gereği başka türlü karar vermesi mümkün olmadığı durumlarda da idari işlemlerin tam otomatik sistemler aracılığı ile standartlaştırılarak tesis edilmesi mümkündür⁸³.

⁷⁹ BT-Drs. 18/8434, S. 122.

⁸⁰ Thorsten Siegel, “E-Government und das Verwaltungsverfahrensgesetz”, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 2020, s. 556.

⁸¹ Wolfgang Hoffmann-Riem, “Die digitale Transformation als Herausforderung für die Legitimation rechtlicher Entscheidungen”, Sebastian Unger, Antje von Ungern-Sternberg (Ed.), *Demokratie und künstliche Intelligenz*, 1. Bası, Mohr Siebeck, 2019, s. 149; Guckelberger, *DÖV* 2021, s. 559.

⁸² Nadja Braun Binder, “Vollständig automatisierter Erlass eines Verwaltungsaktes und Bekanntgabe über Behördenportale”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2016, s. 894; Stelkens, *Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts*, s. 111, 112.

⁸³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. doktora çalışmasını bu konuya özgülemiş Busche,

Planlama ve regüle etmeye ilişkin takdir yetkilerinin kullanımı standartlaştırılmayacağından, daha açık bir söylemle bu yetkilerin kullanımında somut olarak tüm hususların göz önünde bulundurulması ve o bağlamda bir değerlendirme yapılarak karar verilmesi gerekeceğinden bu takdir yetkilerinin insan/lar tarafından kullanılması zorunludur. Bu yüzden de plan ve regülasyona dayalı takdir yetkisinin varlığı halinde idari işlemler hiçbir şekilde otomatikleştirilerek (otomatik sistemler aracılığı ile) tesis edilemez⁸⁴.

Bu hususta üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise yorumlanması (Auslegungsbedürftig) gereken ancak idarenin değerlendirme alanı (Beurteilungsspielraum) olmadığı belirsiz hukuki kavramların varlığı halinde AİUK 35a'nın bu yasak kapsamına girip girmeyeceğidir. Alman İdare Hukukunda⁸⁵ belirsiz hukuki kavramlar, her zaman idareye bir değerlendirme alanı vermezler⁸⁶. Fakat bu kavramların somut olayda uygulanabilmesi için bir insan yorumuna ve uygulamasına ihtiyaç vardır⁸⁷. Bu gibi hallerde de idari işlemlerin tamamen otomatikleştirilerek tesis edilmesini bu yasak kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini görüşü savunanlara göre; belirsiz hukuki kavramların idareye değerlendirme alanı bahşedip bahşetmemesi yargı yerlerinin denetimi ilgili bir meseledir. Bu yasaklamada ise amaç somut olayda yorum yapılması gerekmesi ve makinelerin bu yorumu yapmaya uygun olmamasıdır. Bu gibi belirsiz kavramların program diline aktarılarak, makineler yoluyla uygulanması neredeyse imkansızdır, bu yüzden fiili bir imkânsızlık da söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu gibi idareye değerlendirme alanı vermeyen belirsiz hukuki kavramların uygulanmasında da AİUK

Verwaltungsautomation 2.0; Polomski, Der automatisierte Verwaltungsakt, s. 56; Lazaratos, Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation, s. 223, 224; Braun-Binder, DÖV 2016, 894; Schoch/Schneider – Hornung, VwVfG, § 35a, Rn. 702 vd.; Guckelberger, DÖV 2021, s. 559; Siegel, DVBl. 2017, s. 26; bu halde de idari işlemlerin algoritmalara tarafından tesis edilmesinin mümkün olmadığı yönünde azınlık görüşü için bkz. NK VwVfG– Windoffer, § 35a, Rn. 30; Stegmüller, NVwZ 2018, s. 357.

⁸⁴ Tüm yönleriyle inceleme için bkz. Busche, Verwaltungsautomation 2.0, s. 223 vd., 274; Stelkens, Der vollständige automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 113.

⁸⁵ Hukukumuzda bu genel olarak takdir yetkisi bağlamında değerlendirilmektedir, Gül Erdem, 2013; Sinan Seçkin, Gül Üstün, “İdari İşlemlerde Takdir Yetkisi ve Gereke İlkesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Mehmet Akif Aydın'a Armağan, 21 (2), 2015, s. 513, 514.

⁸⁶ Yılmaz, 2011, s. 1026 vd.

⁸⁷ Ariane Berger, “Der automatisierte Verwaltungsakt zu den Anforderungen an eine automatisierte Verwaltungsentscheidung am Beispiel des § 35 a VwVfG” *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2018, s. 1263; Ludwigs/Velling, Vollautomatisierte, s. 47.

35a'nın lafzının dışına çıkıp amaçsal yorum yapılarak, yasak kapsamında değerlendirilmelidir⁸⁸. Aynı zamanda çıkarılan Sosyal Kanunun X. Kitabı 31a maddesi ve Vergi Kanunu 155. maddeleri yasak kapsamını AİUK 35a'dan farklı olarak daha genel ifadelerle belirlemiştirler. Bu iki kanun maddesi de⁸⁹ tamamen otomatikleştirilmiş idari işlem tesis edilebilmesi için somut olayda kamu görevlisinin incelemesini/işlemesini gerektirecek herhangi bir durum olmamasını aramaktadırlar. Yine AB Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün 22. maddesinde veri öznesinin hak ve özgürlükleri ile meşru menfaatlerinin güvence altına alınması amacıyla uygun tedbirlerin de belirtildiği şekilde bir kısıtlama getirilmektedir⁹⁰.

Kanaatimizce de AİUK 35a'nın idari işlemlerin tam otomatikleştirilerek tesis edilebilmesini takdir yetkisi ve/veya değerlendirme alanı olmamasına bağlaması yerinde değildir. Yukarıda da açıklandığı üzere idare takdir yetkisinin olduğu hallerde de o yetkisini standart bir şekilde herkese eşit uygulamak isteyebilir ki, bu da eşitlik ilkesinin bir gereğidir. O halde idare bu takdir yetkisini haiz olduğu hallerde, kendi isteği ile otomatikleştirilmiş idari işlemler tesis edebilmelidir. Yine aynı şekilde idarenin değerlendirme alanı olduğu kabul edilen sınav ve sınav benzeri kararlarda⁹¹ idari işlemler tam otomatik sistemlerle oluşabilir⁹².

IV. HUKUKİ SONUÇLARI

Yukarıda açıklandığı üzere idari işlemlerin otomatikleştirilerek sistem yoluyla tesis edilmesi durumunda da kamu görevlisine isnat edilebilen bir işlem olarak değerlendirilmektedir. Bu geçerliliğe AİUK 35a maddesi ile yasal bir açıklık kazandırılmıştır. Dolayısıyla klasik bir idari işlem için geçerli

⁸⁸ Guckelberger, DÖV 2021, s. 569; Knack/Henneke – Berger, VwVfG, § 35a, Rn. 49; Frederik von Harbou, “Abschied vom Einzelfall? – Perspektiven der Digitalisierung von Verwaltungsverfahren”, *Juristen Zeitung (JZ)*, 75 (7), 2020, s. 343.

⁸⁹ Zehntes Buch Sozialgesetzbuch 31a: Ein Verwaltungsakt kann vollständig durch automatische Einrichtungen erlassen werden, sofern kein Anlass besteht, den Einzelfall durch Amtsträger zu bearbeiten.

Abgabenordnung 155/4: Die Finanzbehörden können Steuerfestsetzungen sowie Anrechnungen von Steuerabzugsbeträgen und Vorauszahlungen auf der Grundlage der ihnen vorliegenden Informationen und der Angaben des Steuerpflichtigen ausschließlich automationsgestützt vornehmen, berichtigen, zurücknehmen, widerrufen, aufheben oder ändern, soweit kein Anlass dazu besteht, den Einzelfall durch Amtsträger zu bearbeiten.

⁹⁰ Stelkens, Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 114, 115.

⁹¹ Detterbeck, Allgemeines Verwaltungsrecht, Rn. 362 vd.

⁹² Stelkens/Bonk/Sachs – Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 23.

olan idari usule, işlemin icrasına, maddi hukuka, sorumluluk hukukuna ve yargılama usulüne ilişkin kural ve sonuçlar kural olarak bu tür işlemler içinde geçerli olacaktır⁹³. Kural olarak diyoruz, çünkü tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin kendi doğası gereği istisnalara tabi olması doğaldır.

A. İdari Usule İlişkin Sonuçlar

İdari işlemin usul unsuru olarak da anılan idari işlemin yapılış usulüne dair birtakım kurallar bulunmaktadır⁹⁴. Ülkemizde bir İdari Usul Kanununun eksikliğinden⁹⁵ dolayı bu kurallar bir bütünlük içerisinde bulunmamaktadırlar. Çalışmanın, makale boyutunu aşmaması adına bu kuralların tümüne yer veremiyoruz. Kural olarak bu usuli kuralların, tamamen otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilen idari işlemler için de geçerli olacağını belirtmiştik⁹⁶. Ancak bu tür işlemlerin yapısı gereği bazı ayrıksı uygulamalar söz konusudur. Biz burada bu ayrıksı uygulamaları dile getirmekle yetineceğiz.

AİUK 35a yürürlüğe girmeden önce de AİUK'ta idari işlemlerin tam otomatik sistemler yardımıyla (kısmi otomatikleştirilmiş) idari işlemlere dair bir kısım düzenlemeler bulunduğunu ifade etmiştik. Bunlar 28. maddesi 2. fıkrası 4 numaralı bent, 37. maddesi 5. fıkrası 1. cümlesi ve 39. maddesi 2. fıkrası 3 numaralı bent idi. Tamamen otomatik sistemlerle tesis edilen idari işlemler tabiri, çok azı kapsar yorum kuralı uyarınca tamamen otomatik sistemler yoluyla tesis edilen idari işlemler (vollständig durch automatische Einrichtungen Erlass des Verwaltungsaktes), bu hükümlerde yer alan otomatik sistemler yardımı (mit Hilfe automatischer Einrichtungen) tabirini de içine alacak şekilde yorumlanmalı ve buralardaki istisnalar tam otomatikleştirilmiş idari işlemler için geçerli olacağı yönünde görüş hakimdir⁹⁷.

1. İlgilinin Dinlenilmesi

İdari usule ilişkin önemli kurallardan birisi ilgilinin dinlenilmesidir. AİUK 28. maddesi 1. fıkrası gereğince yükümlendirici idari işlem tesis edilmeden

⁹³ Stelkens, Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts, s. 116; Ludwigs/Velling, Vollautomatisierte, s. 49.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahtiyar Akyılmaz, *İdari Usul İlişkileri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü*, 1. Bası, Yetkin, 2000.

⁹⁵ Yücel Oğurlu, "İdari Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur? ", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), s. 73-88.

⁹⁶ Braun-Binder, DÖV 2016, s. 892.

⁹⁷ Guckelberger, DÖV 2021, s 573, 574; Ludwigs/Velling, Vollautomatisierte, s. 49; Harbou, JZ 2020, 345.

önce, bu işlemde hakkı ihlal edilecek olana karar için önemli olan hususları açıklama fırsatı verilmelidir. 2. fıkra bu şarta istisnalar getirmiştir. Bu fıkranın ilk şartı somut olayın şartlarına göre bunun gerekli olmamasıdır⁹⁸. Bu şart varsa diğer şartlara bakılabilir. Bir başka deyişle bu şart ile diğer şartların birlikte gerçekleşmesi gerekir. Konumuz bağlamında 4 numaralı bendin 2. cümlesi otomatik sistemler yardımıyla idari işlem tesis ediliyorsa ve somut olayda dinlenilme hakkını gerektirecek bir durum yoksa işlemin ilgilinin dinlenilmesinden vazgeçilebilir. Bir üst başlıkta tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerin de idari işlemin tamamen makine yoluyla tesis edilmesi makine yardımı ile tesis edilmesi ibaresini kapsayacağından ötürü bu AİUK 28/4'teki istisna kapsamına girmesi gerektiğini açıklamıştık.

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi⁹⁹ *iyi idare hakkı* başlıklı 41. maddesinin 2. fıkrasının a bendi de *herkesin, kendisini olumsuz şekilde etkileyebilecek herhangi bir işlemin yapılmasından önce görüşlerinin dinlenmesini isteme hakkı* olduğunu hüküm altına almıştır. Türk hukukunda ilgilinin dinlenilmesi oldukça istisna olduğu için¹⁰⁰, idari işlemlerin otomatikleştirilmesinin önünde bir engel olarak karşımıza çıkmayacaktır. Ancak ileride ilgilinin dinlenilmesine ilişkin genel bir düzenleme yapılacak olursa bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir.

2. Maddi Olayın Araştırılması

İdari usule ilişkin diğer bir ilke, araştırma ilkesidir. AİUK 24. maddesi 1. fıkrası; idarenin maddi vakaları kendiliğinden/resen (von Amts wegen) araştıracağını hüküm altına almıştır. Bu maddenin 1. fıkrasına 3. cümle olarak 35a ile aynı zamanda otomatikleştirilmiş idari işlemlere özel bir düzenleme getirilmiştir. Bu hükme göre¹⁰¹; yetkili makamın idari işlem tesis etmek için otomatik sistemler kullanması halinde, ilgilinin somut olaya ilişkin olarak sunduğu ve otomatik prosedürde tespit edilemeyecek olgusal beyanları/belgeleri ayrıca kamu görevlileri eliyle dikkate alarak karar vermesi gerekir. Bu düzenlemenin amacı, somut olayda anlam ifade eden ancak algoritma

⁹⁸ wenn sie nach den Umständen des Einzelfalls nicht geboten ist.

⁹⁹ <https://www.ihd.org.tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi/> erişim tarihi: 24 Nisan 2024

¹⁰⁰ Melike Özge Çebi Buğdaycı, "İdari Usul ve Dinlenilme Hakkı", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2016, s.25-46.

¹⁰¹ Setzt die Behörde automatische Einrichtungen zum Erlass von Verwaltungsakten ein, muss sie für den Einzelfall bedeutsame tatsächliche Angaben des Beteiligten berücksichtigen, die im automatischen Verfahren nicht ermittelt würden.

tarafından tespit edilemeyecek olaya mahsus olan beyan ve belgelerin göz ardı edilmesinin önüne geçmektir. Stegmüller¹⁰² bu yeni eklenen hükmü afaki bulmaktadır. Çünkü aynı maddenin 2. fıkrası¹⁰³ katılanların lehine olanlar da dahil olmak üzere somut olaya ilişkin tüm hususları dikkate almasını emretmektedir. Bu gereklilikten tam otomatik idari işlemler müstesna olmadığı için somut olayla ilgili olan, otomatik sistemlerde dikkate alınması mümkün olmayan maddi vakıalar olması halinde işlem kamu görevlisi tarafından tesis edilmesi gerekmektedir. Bizce de 1. fıkraya yeni eklenen 3. cümle olmasa da aynı sonuca varılabilir. Ancak bu hüküm tamamen gereksizdir diyemeyiz. Zira kanun koyucu yasa gerekçesinde de açıklandığı üzere açıklığa kavuşturma amacı gütmektedir¹⁰⁴. Özetle idari işlemlerin tam otomatik sistemlerle tesis edilmesi halinde de araştırma ilkesine azami riayet gerekir. Programlama tüm hususlar dikkate alınacak ve ilgilerin bilgi/beyan yükleyebilecek şekilde geliştirilmelidir. Bu sayede hem araştırma ilkesi hem de bir üst paragrafta yer alan ilgilinin dinlenilmesinin gereklilikleri daha iyi sağlamış olunacak ve işlemin hukuka aykırı hale gelmesi riski azalacaktır.

3. Dosyanın İncelenmesi

İdari işlemin yapılışında uyulması gereken başka usul kuralı da dosyanın (belgelerin) incelenmesidir¹⁰⁵. Tam otomatikleştirilmiş idari karar alma süreci, klasik kamu görevlisi tarafından alınan –insan tarafından yürütülen idari usule karara nazaran çok hızlı olduğundan, idari usul sürecinin başlaması ile işlemin tesisi neredeyse aynı zamana tesadüf eder. Bu nedenle tamamen otomatikleştirilmiş idari işlemlerde ilgilinin dosyayı incelemesi karar alma süreci içerisinde mümkün olmayabilir. Bu yüzden de bu tür idari işlemlerde, işlem tesis edildikten sonra istemesi halinde ilgiliye dosyanın incelenmesi imkânı sunulmalıdır¹⁰⁶. Teknoloji herkes için anlaşılabilir ve kavranabilir olmayabilir. Bu yüzden de idari işlem tesisi için tasarlanan sistemlerin tüm

¹⁰² Stegmüller, NVwZ 2018, s. 358.

¹⁰³ Die Behörde hat alle für den Einzelfall bedeutsamen, auch die für die Beteiligten günstigen Umstände zu berücksichtigen.

¹⁰⁴ Die Regelung stellt klar, dass für den Einzelfall bedeutsame tatsächliche Angaben des Betroffenen Berücksichtigung finden müssen. BT-Drs. 18/8434, S. 122.

¹⁰⁵ AİUK 29: İdare, katılanlara kendi hukuki menfaatlerini ileri sürebilecekleri ya da savunabilecekleri ölçüde idari süreçle ilgili dosyaları inceleme izni vermelidir. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi 41. maddesi 2. fıkrası b bendi: herkesin, kendi dosyasına erişme hakkı ve meşru gizlilik çıkarlarına ve mesleki ve ticari gizliliğe saygı gösterilmesi

¹⁰⁶ Guckelberger, DÖV 2021, s. 574.

aşamaları –olmuyorsa önemli olanları– daha programlanma aşamasında kayıt altına alınmalıdır. Daha açık bir ifadeyle sistemin nasıl çalıştığını ilgililere ve gerektiğinde idari yargı yerlerine idare açık ve anlaşılabilir bir şekilde sunulmalıdır¹⁰⁷. Böylece sistemin doğru çalışıp çalışmadığından da emin olunabilir ve çok sayıda hukuka aykırı idari işlemin oluşmasının önüne geçilebilir. Algoritmanın nasıl çalıştığına ilişkin açıklama yapılması gerektiği görüşünü, veri ve sistem güvenliği nedeniyle reddeden görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre algoritma kodlarının açılması halinde sistemin siber saldırı yoluyla ele geçirilmesi ve kötüye kullanılması olasılığını çok fazla arttıracaktır. Bunun yanında bu kodların, kodu yazan firmanın ticari sırrı niteliğinde olabilir. Bu da onların ticari sır sebebiyle açıklanması/ incelenmesi yasak olan bilgiler kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılabılır¹⁰⁸. Kanaatimizce idarenin veri ve sistem güvenliğinin arkasına saklanarak, şeffaflığı ortadan kaldıracak şekilde nasıl çalıştığını kimsenin bilmediği bir sisteme karar verdirilmesi iyi idare ilkeleri ile bağdaşmaz. İdare gerekli tedbirleri alarak sistemin kodlarını ve karar mekanizmasını anlaşılır kılmalıdır. Diğer bir gerekçe olan ticari sır olduğundan dolayı gizli kalması gerektiğine de katılmıyoruz. Kamu gücü ve kaynağı kullanan idarenin ticari sır niteliğinde bir programı olamaz. Programı dışarıdan özel hukuk kişisinden temin edilecek dahi olsa, tüm hakları ile satın alınmalıdır.

Türk Hukuku bağlamında dosyanın incelenmesi genellikle yargılama süreçlerinde gündeme gelmektedir. İdari usulde dosyanın incelenmesine dair özel bir hüküm bulunmamaktadır. Bu noktada Avukatlık Kanunu 2. maddesi 3. fıkrası, avukatlara bu yönde bir imkân tanımaktadır. Buna göre; *[y]argı organları, emniyet makamları, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri, özel ve kamuya ait bankalar, noterler, sigorta şirketleri ve vakıflar avukatlara görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak zorundadır. Kanunlarındaki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu kurumlar avukatın gerek duyduğu bilgi ve belgeleri incelemesine sunmakla yükümlüdür.* Bu çerçevede avukatlar, müvekkilleri ile ilgili olarak tamamen otomatik sistemler aracılığı ile tesis edilmiş idari işlemlerle alakalı tüm bilgi ve belgeleri ve dahi sistemin nasıl çalıştığına dair izahat isteyebilir. Meğerki kanun aksini düzenlemiş olsun.

¹⁰⁷ Schmitz/Prell, NVwZ 2016, s. 1277; Bull, DVBl, 2017, s. 416.

¹⁰⁸ Annette Guckelberger, “E-Government: Ein Paradigmenwechsel in Verwaltung und Verwaltungsrecht?”, *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer (VVDStRL)*, Band 78, 2019, s. 269 vd.; Mario Martini, David Nink, “Wenn Maschinen entscheiden. – vollautomatisierte Verwaltungsverfahren und der Persönlichkeitsschutz”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht– Extra (NVwZ-Extra)*, 36 (10), 2017, s. 10, 11.

4. Gerekeç Yükümlülüğü

İdari işlemin gerekçesinin yönetilenlere bildirilmesi hukuk devleti açısından önem arz etmekte ve bunun çeşitli faydaları bulunmaktadır¹⁰⁹. İdari işlemlerin gerekçelendirilmesi Alman İdare Hukukunda AİUK 39. maddesi 1.fıkrası gereği kural olarak bireysel idari işlemlerin gerekçeli tesis edilme zorunluğu bulunmaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi 41. maddesi 2. fıkrası c bendi de gerekçe gösterme yükümlülüğünü iyi idare şartları arasında saymaktadır.

Tam otomatik idari işlemin gerekçelendirilmesi ise birtakım teknik zorluklarla karşı karşıyadır¹¹⁰. Mevcut teknolojik imkanlarla otomatik sistemlerin, somut olayın özelliği dikkate alınarak bir gerekçe üretmesi mümkün görünmemektedir¹¹¹. Yukarıda da değinildiği gibi tamamen otomatik sistemler yoluyla tesis edilen idari işlemler 39. maddesi 2. fıkrası 3 numaralı bendinde bulunan istisnadan yararlanarak gerekçe yükümlülüğüne tabi olmayabilirler. Ancak Kanun bu istisnanın da istisnasını getirmiştir. Madde metnine göre; eğer idare aynı türde idari işlemleri çok sayıda veya otomatik sistemler yardımıyla tesis ediyorsa ve gerekçe somut olayın şartları çerçevesinde zorunlu değilse, gerekçeden muafır. Bu hükmün mefhumu muhalifinden anlaşılacağı üzere, somut olayın özelliği gerektirmesi halinde gerekçe yükümlülüğü ortadan kalkmayacaktır. Tamamen otomatik sistemlerle tesis edilen idari işlem bu istisnaya tabi olmasa dahi, AİUK 45. maddesi 1. fıkrası 2 numaralı bendi ve 2. fıkrası uyarınca yargılamanın son aşamasına kadar idari işlemin gerekçesi telafi edilebilir¹¹². Alman idare hukukunda iptal davası açılmadan önce idari itiraz/başvuruda bulunulması kural olarak zorunludur. Tam otomatikleştirilmiş idari işlemin gerekçesi olmamasının idari işlemin iptaline yol açması tamamen teorik kalmaktadır¹¹³. Bu bağlamda her ne kadar idari işlemin gerekçelendirilmesi arzu edilse de teknik sebeplerden

¹⁰⁹ Ulrich Ramsauer, Ferdinand Kopp – Ulrich Ramsauer, *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar*, 23. Bası, C.H. Beck, 2022, § 39, Rn. 4; Atila Erkal, “Türk ve Alman Hukukunda Gerekeç Yükümlülüğü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 2009, s. 119-150; Ayşe Almıla Tanrıverdi, “İdare Hukukunda Gerekeç İlkesi ve Sağladığı Hukuki Koruma”, *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 3 (2), 2023, s. 551-580.

¹¹⁰ David Roth-Isigkeit, “Die Begründung des vollständig automatisierten Verwaltungsakts”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2020, s. 1018.

¹¹¹ Roth-Isigkeit, DÖV 20202, s. 1019, Guckelberger, DÖV 2021, s 574, 575.

¹¹² Atila Erkal, “İdari İşlemlerde Usul ve Şekil Sakatlıklarının Sonradan Düzeltilmesi ve Almanya Örneği”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 2021, s. 198.

¹¹³ Roth-Isigkeit, DÖV 20202, s. 1021.

dolayı bu tür idari işlemlerin gerekçelendirilememesinin işlemin iptaline yol açması çok mümkün görülmemektedir.

B. İdarenin Sorumluluğuna Dair Sonuçları

Tam otomatik işlemlerden kaynaklı idarenin sorumluluğu meselesinin ayrı bir çalışmanın konusu olması gerektiğini¹¹⁴, burada çok yüzeysel olarak ele alacağımızı baştan belirtmeliyiz.

Algoritmaların kullanımından kaynaklanan sorumluluğa ilişkin özel hukuk ve idare hukukunda benzer problemler gözlemlenmektedir. Ancak bu iki hukuk dalının birbirinden farklı özelliklere sahip olması da gözden kaçırılmamalıdır. Özel hukukta kişilerin sözleşmecisi tarafı seçebilme ve otomatikleştirilmiş bir sistem aracılığı ile işlem yapıp yapmayacağına karar verebilme şansı varken, idare hukukunda vatandaş genellikle idarenin yöntemi ile bağlıdır.

Tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerde zararın, kullanılan otomatik sistemlerin hatasından ya da yanlış programlanmasından veyahut verilerin yanlış girilmesinden kaynaklanması halinde idarenin kusur sorumluluğu gündeme gelecektir¹¹⁵. İdarenin, otomatik sistemleri kullanmaya başlamadan önce testler yaparak idari işlemin hukuka uygun olup olmadığından emin olma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülüğünü yerine getirmeden sistemi kullanmış ve idari işlem de uygun olmayan sistem/program kullanımı sebebiyle hukuka aykırı üretilmişse idarenin kusur sorumluluğu kapsamında, idari zarar tazmin edilmelidir¹¹⁶. İdarenin vazifesi bu anlamda sadece programı baştan test etmekten ibaret değildir, aynı zamanda onu kullanırken zaman zaman kontroller yapma ve gerektiğinde yeni durumlara uyarılama sorumluluğu da bulunmaktadır¹¹⁷. İdarenin idari işlem üretecek sistemi özel hukuk kişilerden temin etmiş olması, idarenin/devletin (Staatshaftung) sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Lakin bu halde idarenin sistemi kuran/programlayan kişi ve kişilere rücu hakkı bulunmaktadır.

¹¹⁴ Alman yazınındaki örnekleri için bkz. David Roth-Isigkeit, “Staatshaftungsrechtliche Aspekte des Einsatzes automatisierter Entscheidungssysteme in der öffentlichen Verwaltung” *Archiv des öffentlichen Rechts (AöR)*, 145(2), 2020, s. 321-351; Mario Martin, Hannah Ruschemeier, Jonathan Hain, “Staatshaftung für automatisierte Verwaltungsentscheidungen – Künstliche Intelligenz als Herausforderung für das Recht der staatlichen Ersatzleistungen”, *Verwaltungsarchiv (VerwArch)*, 112(1), 2021, s. 1-37.

¹¹⁵ Roth-Isigkeit, AöR 2020, s. 336.

¹¹⁶ Stelkens/Bonk/Sachs –Stelkens U, VwVfG, § 35a Rn. 57.

¹¹⁷ Guckelberger, VVDStRL 2019, s. 45.

İdareye atfedilebilecek bir kusur olmadan, sistemin yanlış bir karar vermesi halinde idarenin sorumluluğuna gidilip gidilemeyeceği sorusu üzerinde durmak gerekmektedir. Bu durum genellikle vatandaşların sistemi kullanamaması ya da yanlış kullanması sebebiyle oluşur. Fakat sebep bununla sınırlı değildir. Dışarıdan illegal müdahaleler sebebiyle de sistemde hatalar oluşabilir. Bu gibi idareye kusur yüklenemeyecek nedenler dolayısıyla idari işlemin hukuka aykırı hale gelmesi ve vatandaşın da zarar görmesi durumunda, Alman yazarlar tarafından kusursuz sorumluluk hallerinden idarenin tehlike/risk sorumluluğunun işletilmesi gerektiği görüşü ortaya atılmıştır¹¹⁸. Gerçekten de teknoloji kullanımı bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskleri idarenin kusurlu sorumluluğuna gidilememesi halinde sadece vatandaşlara yüklemek hakkaniyete uygun değildir. Şayet vatandaşa sadece tam otomatikleştirilmiş sistem imkânı sunulmuş ve vatandaşın da bunu kullanımından ötürü idari işlem hukuka aykırı hale gelmişse, vatandaşın kendi eyleminden kaynaklanan bir zarar denilerek idarenin sorumluluğu bir kenara atılamaz. Zira vatandaş bu yolla değil de memur eliyle hizmet almış olsaydı büyük ihtimalle bu zarar oluşmayacaktı. Ancak vatandaşın iyi niyet ilkesine aykırı olarak yanlış kullanımı söz konusuysa, örneğin bilgilerin yanlış girilmesi gibi, bu halde idarenin sorumluluğu yolunun kapalı olması gerektiği kanaatindeyiz.

İdarenin sorumluluğunun gündeme gelebileceği bir başka husus da kişisel verilerdir. Tam otomatikleştirilmiş idari işlemlerden dolayı vatandaşın kişisel verileri hukuka aykırı olarak kullanılmış ya da 3. kişilerin eline geçmişse idarenin yukarıda dile getirilen kusur/kusursuz sorumlulukları çerçevesinde zarar tazmin edilecektir. Kişisel verilerin korunması ile ilgili yükümlülükler ülkelerin yasalarında düzenlenmiştir. Bununla beraber yukarıda anılan AB Genel Veri Koruma Tüzüğü bu konuda AB ülkelerinin dikkat etmesi gereken önemli hükümler içermektedir¹¹⁹.

SONUÇ

Kamu idarelerinin, teknolojinin vermiş olduğu imkanlardan yararlanması kaçınılmaz bir gerçek ve gerekliliktir. Bu yararlanma, vatandaşla idare arasında iletişimin elektronik ortamda sağlanmasından, yapay zekâ yoluyla

¹¹⁸ Karl Zeidlers, „Verwaltungsfabrikat“ und Gefährdungshaftung“, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 1959, s. 685-687; Lazaratos, *Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation*, s. 381 vd.; Guckelberger, *Öffentliche Verwaltung*, Rn. 631; Martini/Ruscheimer/Hain, *VerwArch* 2021, s. 32 vd.; Roth-Isigkeit, *AöR* 2020, s. 345-347.

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Murat Volkan Dülger, „Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü Bağlamında Kişisel Verilerin Korunması“, 1 (2), 2019, *Yaşar Hukuk Dergisi*, s. 71-174.

kamu hizmetlerinin görülmesine kadar çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Elbette teknolojiden istifade etmenin birtakım riskleri vardır. Ancak faydalarının daha fazla olduğu aşikardır. Ancak bu riskler tamamen göze alınabilecek riskler değildir. Bu yüzden bu risklerin ortadan kaldırılması ya da en azından asgariye indirilmesi için tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerin başında hukuki tedbirler gelir. Hukuk devletinin temel şartlarından birisi de kamu idarelerinin kanuniliği ilkesi olduğu malumdur. Bu bağlamda teknolojinin kullanımının, Anayasa'dan çıkartılan ilkelere uygun olması gerekmektedir. Bunun için bazen kanun koyucunun yasal düzenleme yapması gerekirken bazen de uygulayıcıların ve yargı organlarının Anayasa'ya uygun yorumlaması lazım gelir. Çoğu zaman da bu ikisi birlikte aranır. Bu konuda idare hukuku alanında düşünsel çalışmalar üretenlere de önemli vazifeler düştüğü kanaatindeyiz. Uygulamanın ve yargının faydalanabileceği çalışmalar yapılarak bu yönde katkı sağlanabilir. Ancak ülkemizde bu yöndeki çalışmaların azlığını da vurgulamak isteriz.

Çalışma konusu bağlamında sonuç ve değerlendirme kısmına gelecek olursak, öncelikle ülkemiz kamu yönetimi pratiğinde hiç de kısa sayılmayacak bir süredir idari işlemlerin tamamen otomatik sistemler/cihazlar aracılığı ile üretildiğinin saptamasını yaparak başlamalıyız. Mevzuatta ise bu konuyu açıkça düzenleyen hükümlere rastlayamadık. Çalışmamızda sıklıkla yer verdiğimiz üzere Alman yasa koyucusu, yarım asrı aşkın doktrinsel tartışma ve görüşler sonunda 2016 yılında bu konuyu düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu düzenlemenin asıl amacının, makineler yoluyla yapılan idari işlemlerde bir irade beyanı olup olmadığı, varsa da bu beyanın idareye isnat edilip edilemeyeceği – ezcümle tamamen otomatik sistemler aracılığı ile üretilen işlemlerin, AİUK 35. maddesinde tanımlanan anlamda biri idari işlem olup olamayacağı– şüphesini ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştik. Bizim de katıldığımız görüşe göre idari işlemlerin tamamen otomatikleştirilmiş tesis edilebilmesi için bir kanuni dayanağa ihtiyaç yoktur, ancak yol gösterici ve şartlarının belirlendiği bir yasal düzenlemenin olmasının çok faydalı olacağını söylemeliyiz. Zira burada idare öncesinde tamamen determinant bir algoritma oluşturmakta, sistemler de tam da bu algoritmaya göre idari işlemi tesis etmektedir. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, determinant olmayan makine öğrenmesi yoluyla idari işlem tesis etmek, T.C Anayasa'sı 128. maddesi ve Almanya Federal Anayasa'sı 33. maddesi sebebiyle bugünkü şartlarda mümkün değildir. Çünkü makine öğrenmesinde yetkili makamın önceden öngöremediği işlemler ortaya çıkabilir. Ancak bu yapay zeka yoluyla idari işlem üretilmesi hususunun ayrıca başka bir çalışmada detaylıca ele alınması gerektiğini de

burada hatırlatalım. AIUK 35a idari işlemlerin tam otomatikleştirilebilmesi için, bağlı yetki ve hukuk normu ile öngörölmüş olma şartlarını aramaktadır. Her takdir yetkisinin, idari işlemin otomatikleştirilmesinin önünde bir engel olmadığı düşüncesindeyiz. Aksine eşitlik ilkesi gereğince bazı durumlarda takdir yetkisinin standart bir şekilde her olayda aynı kullanılması icap eder. Hukuk normu ile öngörölmüş olması, idarenin kendi organizasyon ve usul takdiri kapsamında bu yöntemle idari işlemi tesis edip etmeyeceği yönünde kendi karar verebilmesinin önüne geçmektedir. Bizce de bu hususu idarelerin takdirine bırakmak, buna uygun olmayan idari işlemlerin tam otomatikleştirilerek hukuka uygun tesis edilmesine yol açması gibi sakıncaları bulunmaktadır.

İdari işlemlerin tam otomatikleştirilmiş olmasından kaynaklı bazı hukuki sonuçları da bulunmaktadır. Bu sonuçlardan bazıları idari usule ilişkin bazıları maddi hukuka (sorumluluk da dahil olmak üzere) ilişkindir. Burada sonuç olarak vurgulamak istediğimiz, idarenin tamamen otomatik araçlarla idari işlem tesis etmesinde kusuru varsa kusur sorumluluğu zaten kaçınılmazdır, ancak kusuru olmadığı durumlarda da Alman yazarlar tarafından önerildiği gibi risk/tehlike sorumluluğu kapsamında kusursuz sorumluluğuna da gidilebilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbulut B, “Yapay Zeka ve Ceza Hukuku Sorumluluğu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27 (4), 2023, s. 267 – 319.
- Akyılmaz B, *İdari Usul İlişkileri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü*, 1. Bası, Yetkin Yayınevi, 2000.
- Akyılmaz B, Sezginer M, Kaya C, *Türk İdare Hukuku*, 17. Bası, Seçkin Yayınevi, 2023.
- Erkal, A, “İdari İşlemlerde Usul ve Şekil Sakatlıklarının Sonradan Düzeltilmesi ve Almanya Örneği”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 2021, s. 183-208
- Berger A, “Der automatisierte Verwaltungsakt zu den Anforderungen an eine automatisierte Verwaltungsentscheidung am Beispiel des § 35 a VwVfG” *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2018, s. 1260-1264.
- Braun Binder N, “Vollständig automatisierter Erlass eines Verwaltungsaktes und Bekanntgabe über Behördenportale” *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2016, s. 891-898.
- Braun Binder N, “Vollautomatisierte Verwaltungsverfahren im allgemeinen Verwaltungsverfahrenrecht? Der Gesetzesentwurf zur Modernisierung des Besteuerungsverfahrens als Vorbild für vollautomatisierte Verwaltungsverfahren nach dem VwVfG”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2016, s. 960-965.
- Braun Binder N, “Vollautomatisierte Verwaltungsverfahren, vollautomatisiert erlassene Verwaltungsakte und elektronische Aktenführung”, Margrit Seckelmann (Ed.), *Digitalisierte Verwaltung, Vernetztes E-Government*, 2. Bası, Erich Schmidt Verlag, 2019.
- Braun Binder N, “Vollständig automatisierter Erlass eines Verwaltungsaktes und Bekanntgabe über Behördenportale”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2016, s. 891-898.
- Bull H P, “Der »vollständig automatisiert erlassene« Verwaltungsakt – zur Begriffsbildung und rechtlichen Einhegung von »E-Government«”, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 2017, s. 409-417.
- Busche D, *Verwaltungsautomation 2.0 Automatisiert erlassene Verwaltungsakte im Bereich von Spielräumen*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 2023.

- Çağlayan R, *İdare Hukuku Dersleri*, 11. Bası, Adalet Yayınevi, 2023.
- Çakmak M N, “İdare Hukuku ve İnternet”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2) 2004, s. 285-314.
- Çataklı H, “Sosyal Etik Bir Değerlendirme Olarak Cezai Sorumluluk ve Mevcut Hareket Teorileri Bakımından Ceza Hukukunda Yapay Zekânın Fail ve Sorumluluk Öznesi Olarak Değerlendirilmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 2024, s. 507-544.
- Çebi Buğdaycı M Ö, “İdari Usul ve Dinlenilme Hakkı”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2016, s.25-46.
- Degrandi B, *Die automatisierte Verfügungsverfügung*, 1. Bası, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1977.
- Detterbeck S, *Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungsprozessrecht*, 21. Bası, C.H. Beck, 2023.
- Dülger M V, “Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü Bağlamında Kişisel Verilerin Korunması”, 1 (2), 2019, *Yaşar Hukuk Dergisi*, s. 71-174.
- Eifert M, *Electronic Government: das Recht der elektronischen Verwaltung*, 1. Bası, Nomos, 2006.
- Ercan C, “Robotların Fiillerinden Doğan Hukuki Sorumluluk Sözleşme Dışı Sorumluluk Hallerinde Çözüm Önerileri”, *TAAD*, (40), 2019, s. 19-51.
- Erkal A, “Türk ve Alman Hukukunda Gerekeç Yükümlülüğü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 2009, s. 119-150.
- Galetta D-U, Hofmann H, “Künstliche Intelligenz kommt, das öffentliche Recht bleibt” *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 2024, s. 453 – 464.
- Guckelberger A, “Automatisierte Verwaltungsentscheidungen: Stand und Perspektiven”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2021, s. 566-578.
- Guckelberger A, “Künstliche Intelligenz in der Öffentlichen Verwaltung”, Gerald Spindler, José Hernán Muriel Ciceri (Ed.), *Challenges of Law and Technology - Herausforderungen des Rechts und der Technologie - Retos del Derecho y de la Tecnología*, 1. Bası, Universitätsverlag Göttingen, 2023.
- Guckelberger A, “Vollständig automatisierte Verwaltungsakte”, Samuel van

- Oostrom, Stephan Weth (Ed.), Stelkens, “Der vollständig automatisierte Erlass, Juris, 2016.
- Guckelberger A, *Öffentliche Verwaltung im Zeitalter der Digitalisierung. Analysen und Strategien zur Verbesserung des E-Governments aus rechtlicher Sicht*, 1. Bası, Nomos, 2019.
- Guckelberger, A, “E-Government: Ein Paradigmenwechsel in Verwaltung und Verwaltungsrecht?”, *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer (VVDStRL)*, Band 78, 2019, s. 235-282.
- Guckelberger, A, “Voll- und teilautomatisierte Entscheidungen der Verwaltung und ihre Auswirkungen auf die verfahrensrechtliche Stellung der Beteiligten”, Julia Iliopoulos-Strangas, Egils Levits, Michael Potacs, Jacques Ziller (Ed.), *Die Herausforderungen der digitalen Kommunikation für den Staat und seine demokratische Staatsform | The Challenges of Digital Communication for the State and its Democratic State Form | Les défis de la communication numérique pour l'État et sa forme démo*, 1. Bası, Nomos, 2021.
- Gül Erdem J, *Danıştay Kararları Işığında İdarenin Takdir Yetkisi Kavramı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku İdare Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Harbou F, “Abschied vom Einzelfall? – Perspektiven der Digitalisierung von Verwaltungsverfahren”, *Juristen Zeitung (JZ)*, 75 (7), 2020, s. 340-348.
- Herold V, *Demokratische Legitimation automatisiert erlassener Verwaltungsakte*, 1. Bası, Duncker & Humblot, 2020.
- Hill H, “Scientific Regulation – Automatische Verhaltenssteuerung durch Daten und Algorithmen”, Hermann Hill, Utz Schliesky (Ed.), *Auf dem Weg zum Digitalen Staat - auch ein besserer Staat*, 1. Bası, Duncker-Humblot, 2015.
- Hoeren T, Pinelli S, *Künstliche Intelligenz – Ethik und Recht*, 1. Bası, C.H. Beck, 2022.
- Hoffmann-Riem W, “Die digitale Transformation als Herausforderung für die Legitimation rechtlicher Entscheidungen”, Sebastian Unger, Antje von Ungern-Sternberg (Ed.), *Demokratie und künstliche Intelligenz*, 1. Bası, Mohr Siebeck, 2019.
- Kağıtçıoğlu M, “Yapay Zekâ ve İdare Hukuku (Bugünden Geleceğe Yönelik

- Bir Değerlendirme)”, *Hacettepe HFD*, 11(1) 2021, s. 118-168.
- Kaya C, *İdarenin Takdir Yetkisi ve Yargısal Denetimi*, 3. Bası, On İki Levha Yayınları, 2021.
- Knack H J, Henneke H-G, *Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG) Kommentar*, 11. Bası, 2020.
- Lazaratos P, *Rechtliche Auswirkungen der Verwaltungsautomation auf das Verwaltungsverfahren*, 1. Bası, , Duncker-Humblodt, 1990.
- Leonid Guggenberger, “Einsatz künstlicher Intelligenz in der Verwaltung” *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2019, s. 844-850.
- Lorse J, „Entscheidungsfindung durch künstliche Intelligenz,“ *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht ; vereinigt mit Verwaltungsrechtsprechung (NVwZ)*, 2021, s. 1657- 1662.
- Ludwigs M, Velling A, “ Vollautomatisierte Verwaltungsakte im deutschen Recht”, Markus Ludwigs, José Hernán Muriel Ciceri, Annika Velling (ed.) *Digitalization as a challenge for justice and administration*, 1. Bası, Würzburg University Press, 2023.
- Mann T, Sennekamp C, Uechtritz M, *Verwaltungsverfahrensgesetz Großkommentar*, 2. Bası, Nomos 2019.
- Martin M, Ruschemeier H, Hain J, “Staatshaftung für automatisierte Verwaltungsentscheidungen – Künstliche Intelligenz als Herausforderung für das Recht der staatlichen Ersatzleistungen”, *Verwaltungsarchiv (VerwArch)*, 112(1), 2021, s. 1-37.
- Martini M, “Digitalisierung der Verwaltung”, Wolfgang Kahl und Markus Ludwigs (Ed.), *Handbuch des Verwaltungsrechts Bd. I*, 1. Bası, C.F. Müller GmbH, 2021.
- Martini M, Nink D, “Wenn Maschinen entscheiden.. – vollautomatisierte Verwaltungsverfahren und der Persönlichkeitsschutz”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht– Extra (NVwZ-Extra)*, 36 (10), 2017, s. 1-14.
- Obermayer K, Funke-Kaiser M, *Kommentar zum Verwaltungsverfahrensgesetz*, 6. Bası Luchterhand Verlag, 2021.
- Oğurlu Y, “İdari Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?“, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), s. 73-88.
- Oğurlu Y, *İdare Hukukunda E-Devlet Dönüşümü ve Dijitalleşen Kamu*

- Hizmeti*, 1. Bası, Oniki Lehva Yayınları, 2010.
- Okur S, *Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk Yapay Zekâ Sorumluluk Doktrinine Mukayeseli Bir Katkı*, 1. Bası, Adalet Yayınevi, 2021.
- Polomski R-M, *Der automatisierte Verwaltungsakt: Die Verwaltung an der Schwelle von der Automation zur Informations- und Kommunikationstechnik*, 1. Bası, Duncker-Humboldt, 1993.
- Ramsauer U, Kopp F, *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar*, 23. Bası, C.H. Beck, 2022.
- Roth-Isigkeit D, “Die Begründung des vollständig automatisierten Verwaltungsakts”, *Die öffentliche Verwaltung (DÖV)*, 2020, s. 1018-1026.
- Roth-Isigkeit D, “Staatshaftungsrechtliche Aspekte des Einsatzes automatisierter Entscheidungssysteme in der öffentlichen Verwaltung” *Archiv des öffentlichen Rechts (AöR)*, 145(2), 2020, s. 321-351.
- Schmitz H, Prell L, “Neues zum E-Government Rechtsstaatliche Standards für E-Verwaltungsakt und E-Bekanntgabe im VwVfG”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2016, s. 1273-1280.
- Schoch F, Schneider J-P, *Verwaltungsrecht - VwVfG : Kommentar*, 4. Bası, C.H. Beck, 2024.
- Seçkin S, Üstün G, “İdari İşlemlerde Takdir Yetkisi ve Gerekçe İlkesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Mehmet Akif Aydın’a Armağan*, 21 (2), 2015, s. 509-534.
- Seyhan S, *Yapay Zekâ Teknolojileri Kapsamında İdarenin Sorumluluğu*, 1. Bası, Oniki Lehva Yayınları, 2023.
- Siegel T, “Automatisierung des Verwaltungsverfahrens – zugleich eine Anmerkung zu §§ 35a, 24 I 3, 41 IIa VwVfG”, - *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl.)* 2017, s. 24-28.
- Siegel T, “E-Government und das Verwaltungsverfahrensgesetz”, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl.)*, 2020, s. 552-558.
- Stegmüller M, “Vollautomatische Verwaltungsakte – eine kritische Sicht auf die neuen § 24 I 3 und § 35a VwVfG”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*, 2018, s. 353–358.

- Stelkens P, Bonk H J, Sachs U, *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar* , 10. Bası, C.H. Beck 2023.
- Stelkens P, Bonk H J, Sachs U, *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar* , 6. Bası, C.H. Beck 2001.
- Stelkens U, “Der vollständig automatisierte Erlass eines Verwaltungsakts als Regelungsgegenstand des VwVfG” Hermann Hill, Dieter Kugelmann, Mario Martini (Ed.), *Digitalisierung in Recht, Politik und Verwaltung*, 1. Bası, Nomos, 2018.
- Şahin A D, “Otonom Araçların Hukuki Sorumluluğunun Türk ve Alman Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Suç ve Ceza Dergisi*, 4, 2020, s. 977-1026.
- Tanrıverdi A A, “İdare Hukukunda Gerekçe İlkesi ve Sağladığı Hukuki Koruma”, *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 3 (2), 2023, s. 551–580.
- Ule C H, Laubinger H-W, *Verwaltungsverfahrenrecht : ein Lehrbuch für Studium und Praxis*, 4. Bası, Heymanns, 1995.
- Von Berg M, *Automationsgerechte Rechts- und Verwaltungsvorschriften*, 1. Bası, Grote, 1968.
- Wischmeyer T, “Künstliche Intelligenz in der Verwaltung”, in: Martin Ebers, Christian A. Heinze, Björn Steinrötter,(Ed.), *Rechtshandbuch Künstliche Intelligenz & Robotik*, 1. Bası, C.H. Beck, 2020.
- Yılmaz D, “Alman İdare Hukuku’nda İdarenin Takdir Yetkisi ve Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69 (1,2), 2011. s.1019–1032.
- Yılmaz D, *İdari İşlemin İcrailik Özelliği*, 1. Bası, Astana Yayınları, 2014.
- Zeidlers K, “„Verwaltungsfabrikat“ und Gefährdungshaftung”, *Das Deutsche Verwaltungsblatt (DVBl)*, 1959, s. 681-687.